

“Dede - Korkut Oğuznâmeleri” Işığında

KARAPAPAKLAR

Borçalı - Kazak Uruğu'nun Kür - Aras Boylarındaki
1800 Yılına Bir Bakış

— Tarih, Etnoloji ve Dil Araştırmaları —

Dr. Kırzioğlu M. Fahrettin

(Atatürk Üniversitesi Tarih Öğretim Görevlisi)

Created with

nitroPDF
professional

Atatürk Üniversitesi Basımevi - Erzurum 1972

download the free trial online at nitropdf.com/professional

1877 Nisanı 24 ünde Rusların Kars sınırlarını geçişinde, “*Can sağ-iken yurt vermenik düşmana*” nakaratlı koçaklama-türküsünü söyleyen; Kars’ın “savaş tazminatı” yerine Çarlığa bırakılması felâketi sırasında da, 1882 yılında Çıldır Kaymakamı Ermeni soylu Andon'a, ölümü göze alarak:

“*Hulûs-i kalbimden bilsen fikrimi:
Men, Allah'dan Âl-Osmâni isderem!*”

diyebilen Çıldır-Karapapaklıları'ndan büyük halk şairimiz **AŞIK ŞENLİK BABA**'nın Kutlu ruhuna armağanated with

nitroPDF®
Uzioğlu M. F.
professional

download the free trial online at nitropdf.com/professional

KARAPAPAK (BORÇALI-KAZAK) URUĞUNUN KÜR-ARAS BOYLARINDAKİ 1800 YILINA BİR BAKIŞ

Ahıska, Kars, Revan ve Gence bölgelerindeki yerli Türkler, ötedenberi "Gürcistan" denilen ülkeyi, iki bölük olarak anarlar: Merkezi Tiflis olan doğu kesimine "Sağ -Gürcistan" veya "Terekeme-Gürcistanı" derler ki, Avrupalı seyyahlar'ın "Géorgie turque" (Türk-Gürcistanı) dedikleri ülke¹ burasıdır; merkezi Kutayis olan batı kesimine de, "Sol-Gürcistan" veya "Asıl -Gürcistan" derler. Bu deyimler, adı geçen illerdeki halk şiirlerinde de geçer. Kür ırmağı boyundaki ülkede Türkler'in çokluk ve İslâm olmaları, batı kesimine "Asıl-Gürcistan" denilmesine sebep olmuştur. Bu deyimi, XVII. Yüzyılda KÂTİP -ÇELEBÎ ve EVLİYA-ÇELEBÎ'de de görmekteyiz². Tiflis Vilâyeti'ne bugün de "Terekeme-Gürcistanı" denilmesi, koyuncu ve yıkıcı "Karapapak-Terekemeleri"nin burada çok kalabalık ve güçlü olmalarındandır. Yukarı-Kür boyalarındaki "Karapapak" adlı çoğu Sünî-Hanefî, azi "Mûrüt" (Mûrid/yarı-şaman-müslüman) ve Şîî mezhebinde olan Türkler, başlıca: Borçalı ve Kazak/Kazakh adlı iki kola ayrılırlar; ve Kıpçak/Kuman-Khazar uruğundan sayılırlar. Ekinciliğe ve yerleşik yaşama yeni yeni alışan bu çok yiğit atlıgöcebe "Ulus'un, II. Yüzyıl sonlarında

*) Bu küçük başlık altında, Atatürk Üniversitesi yakın araştırma bölgeleri olan Kür, Aras, Çoruk ile Yukarı-Dicle ve Fırat çevrelerindeki uruglar ve başlıca merkezlerin tarih, etnografiya, sosyoloji, dil ve folklor durumları tanıtılacaktır. İlk yazı, en doğudaki "Karapapak" denilen "Terekemeler" (Terâkime) koluna ayrılmıştır. Burada anılan hususların ve Dede-Korkut Oğuznameleri'nin, İslâmlıktan önceleri Hazar Denizi ile Kızılırmak başları ve Diyarbakır-Mardin arasında yaşayan Eski-Oğuzlar'dan kaldığı yolundaki tezimizi anlamak için, bizim, Kars Tarihi I. Cilt (1953 İstanbul) kitabımızın görülmesi gereklidir.

1) İsmail H. DANIŞMEND, İzahî Osmanlı Tarihi Kronolojisi, III. 16.

2) Gürcistan'da "Açıkbaş (İmeret), Dadyan (Megrel) khâlis Gürcü itibar olunur" (KÂTİP-ÇELEBÎ, Cihannümâ, s. 406)."Kütatis Ülkesi"nin (İmeret'in) "asıl ismi, Açıkbâs Vilâyeti"dür"; "Asıl-Gürcistan'dan, Kütatis Kal'ası, Cildiye" (Eyalet merkezi Ahıskâ'ya) iki menzil karıbdır" (EVLİYA-ÇELEBÎ, I. 22, 23).

Kafkaslar kuzeyinden *Borçalı-Kazak* çayları bölgесine gelip yerleşmeleri ve adalarını bu sulara vermeleri, 1064 te *Selçuklu Alp-Arslan*'ın "huzur"unda toptan *İslâm* dinine girmeleri; yaylakçı-kışlakçı yaşayışları, *Türkistan*'daki *Karakalpak-Kazak ağızı* ile konuşmaları ve pek zengin halkiyatı, son derecede mühimdir. Biz, burada, yazılı belgelerdeki bilgileri ve bunların, "Çinçavat" dedikleri batıdaki komşuları yerleşik eski *Gogar* halkına bakışlarını, ana çizgilerizle göreceğiz.

* * *

Süryani BARDESAN'dan alınma olduğuna işaret edilen bilgilere göre, *Küçük-Arsaklı* hükümdarı *Valars* (194-216) çağında—ki, yaptırdığı "Valars-a-kert"/Eleşkirt ile, şimdi Ermeni-Gregoryen Katolikosluğu kürsüsü bulunan "Kasakh çayı yanında" ki "Valars-abad"/Ecimiyadzin'de adı yaşamaktadır,—197 veya 200 yıllarında, Kafkaslar kuzeyindeki "Barsil/Basil'ler" ve *Khazir'ler*(Kazar'lar), (Dağıstan-Şirvan arasındaki Demirkapı'dan ibaret) *Cor-Kapısı*'nı geçerek, hâkimleri *Venaseb* ve *Surhab*(nüşha: Surhan/Surhag) in başbuğluğunda *Kür* ırmağını aştılar"; ve *Kür* boyları ile *Aras* çevresini vurup, yağmaladılar. Arkadan, ordusu ile yetişen "Armenya" kralı *Valars* (Dede-Korkut Oğuznameleri'ndeki "Salvur-Kazan Khan" sülâlesinin atası "Olaş"), onları takip ederek, "Cor-Kapısı"ndan geçerlerken kırgına uğrattı. Fakat sonradan, aynı akincılar ile yapılan savaşta, onların "mehareti okcuları", *Valars'*ı okla vurarak, öldürdü ³. Aynı bahiste KHORENLİ'nin, Süryani BARDESAN'dan aldığına bildirdiği bu haberlerden önce, yeni başkent "Valarsabad" in kurulduğu (Arakaz/Elezgez dağı kuzeyinde Borçalı-çayı kaynaklarına yakın yerden doğup, Revan ovasında) "Vartkes Bahçesi"nin (batı yanından geçip Aras'a karışan ve bugün de aynı adla anılan) "Kasakh çayı"ndan bahsetmesi ⁴, çok mühimdir. Bu, "Barsıl'lar" ile birlikte gelen ve Tiflis-altı'ndan Arakaz/Elezgez dağı çevresine degen yerleşen yaman-okçu "Barsıl'lar" in yoldaşı "Khazir'ler"in, "Kasakh" adı ile tanındığını gösterse, gerektir.

MARQUART, *Barsillar* ile *Khazirler*'in gelişinin 197-216 yılları arasında olduğunu sanar ⁵. ARTAMONOF, rusçaya tercüme edilen KHORENLİ'den bu haberi naklederken, "Khazarlar"ın ilk defa olarak 193 ve 213 yıllarında" bu iki hâdice ile anıldığini yazarak, *Valars'*ın adını da, -nedense- "Vakharşak" diye gösteriyor ⁶. D.M. DUNLOP, Onsekizinci Yüzyılda lâtinceye çevrilen KHORENLİ'nin eserinde, iki hâkimin adlarının "Venasepo, Surhako" olduğunu ve ilk akının 198 yılında yapıldığını, yazıyor ⁷.

3) KHORENLİ, II. 65; AGATHANGELOS (XIII), *Valars'*ın yaptığı başında hem "Valarsabad", hem de "Yenisehir" denildiğini anar. VI. Yüzyıl Bizans tarihçisi PROKOPİUS da (Bell. Goth., IV. 3), Dağıstan-Demirkapısı'nı "Zur" adı ile anar. Buradaki Türk boyu "Sol/Çor"lardan bu adla anlıyordu. "Sol Türkleri" için bk. TOGAN, Giriş, I. 55, 75, 83, 174, 217, 860 ta İtil bölgесinden göçen 8 Peçenek boyundan birisinin adı da "Çur" olup, "Kankar/Kangar" Ulusuna bağlı idi (Akdes N. KURAT, Peçenek Tarihi, 1937 İstanbul, s. 44, 54).

4) KHORENLİ, II. 65. Created with

5) TOGAN, Giriş, I. 1970 II. Baskı, s. 469 n. 311.

6) ARTAMONOV, İstoriya Çerçeve, 1962. Baskı, s. 175.

7) D.M.DUNLOP, The History of the Saracens, The Clarendon Press, Oxford, 1854, New Jersey, s. 9 n. 28, 29.

nitro PDF professional

download the free trial online at nitropdf.com/professional

A. Zeki V. TOGAN, II. Yüzyıl ortalarında PTOLEMEUS'un "Edil havzasında yaşayan bir kavim sıfatı ile" andığı "Sabir'ler"e komşu "Borusk'lar"ın, "Bulgarlar"ın diğer bir kolu olan Boroç-Boroçoğlu/Borçalı-lar'dan ibaret olacağına⁸, haklı olarak işaret eder. Yine TOGAN, Arap kaynaklarında, "Edil-Bulgarları ile Khazarlar"ın mühim bir boyu sıfatıyla Barsula, Al-Borsaliye, yahut Al-Borsul adını verdikleri bir kabileyi" andıklarını; Bizans kaynaklarında bu adın, Barselia ve Barsla'lar biçiminde yazılıp; "Edil-Bulgarları rivayetlerinde Baraç, ve Kıpçak kabile adlarında Boroç-oğlu şeklinde yazılan isimlerin de, aynı kabilenin adı olduğu tahakkuk etmiştir" diyor; ve "Orta-Kür ırmağı sağında, eski Gogaren ülkesinin doğu kısmında, kendi adları ile Borçalı tesmiye olunan sancakta Borçalılar adıyla yaşamakta" olan kolun, "Kafkasya güneyine, eski Khazarlar zamanında geçmiş görün" düklerini; KHORENLİ'de "Barsil'k" (Barsil'ler) denilen bu kavmin, İBN KHURDADBEH'te anılan, "Khazar denizi batısında bir yerde Sasaniler'e tâbi Bor(u)cân isminde bir Melik'in" adının, İran dilince Boruç'un (Boruç'ân diye) "cemi" olduğunu zannediyorum"⁹ diyor ki, pek doğrudur.

Kartlis-Çkhovreba'da, yukarıda anılan Valars'tan önce, "Armenya"da kırallık yapan Arsaklılar'ın, son "Kartloslu Hanedanı"nı yıkarak Kartel'e hâkim olup, son Kartloslu II. Amzasp (Hamazasp) (164-182)'ın kızkardeşinden doğan oğlu "Rew" (182-190) ile, Son-Arsaklı (182-300) sülâlesinin Meskheta'da yerleserek hüküm sürmeye başladığı anlatılmakta¹⁰; ve Khazar-Barsıl aksınları ile savaşlarından hiç bahsedilmemektedir. XIII. Yüzyıl sonrasında eserini yazan Ayrivanklı MEKHİTAR'ın ermenice kroniğinde, Kartel hükümdarı Rew'in adı, "Vroyn" olarak geçer¹¹.

Barsıl'lar, III. Yüzyıl sonrasında veya 300 yıllarında ikinci ve çok geniş bir aksınlı Erzurum, Muş ve Karabağ bölgelerine deigin yayıldılar; Kartel'i ellerine geçirdiler. 324 te ölen Süryani rahibi (Muş'tan yetişme) Klagh ZENOB, sonradan ermeniceye çevrilen (ve aslı kaybolan) "Daron (Muş-Bitlis-Ahlat) Tarihi"nin sonunda bu uğurda şu bilgileri veriyor: Arsaklı Aziz-Greguvar, "Büyük" unvanlı II. Tridat çağında (300 yıllarda) Hristiyanlığı yaydı. Bu sırada, "Kuzey-Hükümdarı, bir ordu topladı ve İber Beği (Sasanlı I. Şahpur'un oğlu olup, Meskheta'da Kisra sülâlesini kuran ve son tesbitlere göre 300-362 arasında hüküm süren "Meribanes"/Mihran/Mirian) üzerine yürüdü; o da, ülkesini bırakıp kaçınca, Garin (Dede-Korkut Kitabı'ndaki "Karun-Eli"/Erzurum) şehrine deigin kovaladı; ülkeyi zaptederek 48 bine yakın tutsak götürdü" Kral Tiridar'tan yardım dileyen

8) TOGAN, Giriş, I. 165, 456 n. 293.

9) Aynı eser, I. 172, 456 n. 321.

10) M. BROSSET, Histoire de la Géorgie, I. 77-78. Hükümet yılları, Gürcü tarihçilerinin son tesbitlerine göre alındı (ALLEN, History of the Georgian People, 1932 London, s. 376).

11) M. BROSSET, H. d. I. G. I. 9.

Iber Beği için, "Abahuni" (Malazgirt bölgesi) *Beğl* idaresinde 30 bin asker toplandı. Abahuni kesimini de alan *Kuzey-Hükümdarı*, 60 bin altın karşılığında burayı boşalttı. Sonunda, "Kuzey Kumandanı ile *Kiral Tiridat*, şiddetle savaştı" Kuzeyli Başbuğ, *Tiridat*'ın sol-kolunu ağırca yaraladı; *Kiral* da, onun başını ikiye yarı, zaferi kazandı. Akıncılar, "Hark" (Hinis-çayı ile Murad'ın kavuştuğu yer) topraklarını ve "Garin şehri"ne değin alındıkları yerleri boşaltarak çekildiler. *Tiridat* ve *Beğler*, "Aziz-Greguvar"ın (Dede-Korkut'un) yanına gelip, hep birlikte Tanrı'ya şükran duaları yaptılar¹².

"Büyük" *Tiridat*'ın kâtibi *AGATHANGELOS*, bunlardan hiç bahsetmez. KHORENLİ (II, 85), ZENOB'un "Daron" (Ahlat-Muş) bölgesinde yapıldığını anlatlığı yukarıki savaşı, "Kuzey-Âsileri" ile Büyük-Tiridat'ın "Karkarlı(Gogarlı)lar-Ovası"nda yaptığıni anarak, *Arsaklılar* ile savaşanların "Pa(r)sil'ler Hükümdarı" olduğunu belirtir; *Tiridat*'ın onları yendikten sonra "Hunlar ülkesi"ne değin kovaladığından ve bu kanlı savaş sırasında, *Arsaklı* Başkumandanı "Mantag-Uni'li" (Dede-Korkut Oğuznâmeleri'ndeki "Kara-Budak") hanedanından "Ar davazd" in olduğunu; dört kumandanın birisi olan "Iberler Valisi Mihran"ı, *Hristiyanlığı* gizlice benimsediği için, ülkesini de bu yeni dine sokmak üzere, yine gönderdiğini; "Pakarad" in Süvari-Başbuğu, "Reşduni" (Dede-Korkut Oğuznâmeleri'ndeki «Alp-Rustam») hanedanı Satrapı *Manacıhr* ve *Amad-Uniler* (Bogduz-Amanlı) Satrapı *Vahan* ile, Pers'te *Ardaşır* oğlu "Sapor" (I.Şahpur, 241-272) üzerine yürümeye hazırladığını nakleder.

Barsıllar'ın bu ikinci ve büyük akınlarının tarihini, ZENOB'a göre 300 den az sonra, KHORENLİ'ye göre de 272 den önceye (?) almak gerekiyor, diyen ARTAMONOF, "Armenya'ya yerleşen güçlü *Basıl/Barsıl* boyu"nun, önce III. Yüzyılın başlarında, sonra da sonlarında geldiğine işaretle yetinip, şöyle diyor: "şüphe- siz ki *Barsıllar*, eski bir *Kuzey-Kafkas* kabilesidir"; onların varlığı burada (Kafkaslar kuzeyinde) "Hunlar"ın istilâsına değin" sürmüştür¹³. Biz, KHORENLİ'deki "Sapor"u, I.si değil, II. Şahpur (310-379) olarak kabul etmeliyiz. Çünkü,

12) V.LANGLOIS tercümesi, II. 351, 354-355. KALANKAYTLI (VII), "Büyük *Tiridat*"ın topladığı ordu ile, "Gargar (Gogar)-Ovası"nda *Kuzeyliler* ile yaman bir savaşa tutuştı"ğız; bu cenkte "Barsıl Hükümdarı"nın, *Tiridat*'a karşı çıkıp, onu yakalamak için (at üzerinden) "urgan/kemend attı"ğını, fakat düşüremediğini; *Tiridat*'ın "Barsıl Hükümdarı"nı "kılıçla ikiye böldü"ğünü; sonra da "Kuzeyli askerleri, Hun-Ülkesi"ne değin kovaladı"ğını ve "oradan rehineler alıp, dostluk kurduktan sonra", *Kuzeyliler* yönünü güven altına alıp, "Iran Şahi Şapukh (Şahpur) üzerine yürüdüğü"nü, nakleder. Bu haberlerin, KHORENLİ'den aldığı anlaşılmıyor.

Arsaklı "Tiran/Tigran" (339-350)ın ilk yıllarda da "Kuzeyliler", Kür boyalarına yayılmış ve "dört yıl" burada kalmışlardı. Bu *Kuzeylileri*'i "Ağuvan'ık (Albanya) toprakları"ndan ancak, "Persler ile barışan Tiran", metbuu II. Şahpur'un yardımı ile uzaklaştırarak, "Armenyalıları rahat bırakımayan" bu "Kuzeyliler"den kurtulabilmisti (KHORENLİ, III, 12; KALANKAYTLI, III).

13) ARTAMONOV, s. 131

nitroPDF professional

download the free trial online at nitropdf.com/professional

310 yılı başlarında, daha anasının karnında iken taç giyen II. Şahpur, az sonra doğup, kundak çocuğu iken, İrlandaki karışıklıklardan faydalananarak 310 yılı sonrasında, başkent Hemedan'ı işgal etmiş olan Arsaklı Büyük-Tiridat, oradan dönüşünde, akrabasından Arsaklı hanedanının "Karen-Bahlav" soyundan "Kamsarakanlar" (Dede-Korkut Kitabındaki :"Ilak-Kocaoğlu Kalbaş"ları) yanında getirerek, "Şirak (Arpaçayı boyu) ve Araskha-Cor" (Kağızman-Deresi) bölgelerini onlara mâlikane vererek, yerleştirmiştir¹⁴.

KHORENLİ'ye izafe edilen "Coğrafya"da, Kafkaslar kuzyeyinden İtil ve Don ırmaklarına degen uzayan "Sarmatya" ülkesindeki 53 boy ve oymağın adı anılırken, "Etil ırmağının yetmiş kolla denize kariştiği ve bunun boyunda Barsel'ler (Barsel'ik) in oturduğu", bildiriliyor. Bunda, ilk üç sırada, şu uruglar anlıyor: "Khazır'ık (Khazır'ler), Bukhi/Bulkhi'ler (Bulgar'lar), Barsel'ik (Barselli'ler)", Yine bu eserdeki "Sarmatya" bahsinin sonunda, "Kuzey'in Hükümdarı veya Khagan, Khazır'ler'in Begi olup, Kırالice Khatun, Khagan'ın eşidir ki, bu Barselliler kavmina mensuptur"¹⁵, deniyor. Ermenice coğrafyadaki bu son haber, bizce mühim bir meselenin çözümüne yarıyor: evlenmede "küfüv"/denklik anlayışına göre, Khazar imparatoru sayılan Kaganlar, ancak kendilerine asâletçe denk sayılan Barsillar'dan evlenip, "Khatun" ediniyorlardı ve ancak bu soylu haremde doğanlar tahta çıkabiliyordu. Buna göre, Barsillar'ın Khazarlar'dan önceleri iktidarda bulunmuş ve hükümdar sülâlesini çıkarmış olduklarını düşünmek, yerinde olur.

HERODOT (IV,6), bütün Skythler'in Hükümdarı'nı çikaran "Paralatae" uruğuna "Basilik—Skythler" deniyor diye, kendilerinden duyduğu bir geleneği anlatıyor. Buradaki "Basilik" deyimini, benzerliğinden dolayı, yunanca "Basilik" (Şâhane/Hükümdara mensup) anlamına almamak doğru olsa gerektir; belki de, Karadenizin eski adı "Akşayana"dan "Oksen" ve Abar'dan Yunan panteonuna giren "Abaris" gibi, bu "Basilik" deyimi de, "hükümdarlık" mecazi anlamına Sakalar'dan yunancaya geçmiştir.

Yukarıda anılan iki akın sırasındaki yerleşmelerden, Kür boyunda "Khunân" (Hunlar) adlı büyük bir toprakkale ile, "Kasak" şehrini kaldılığını, ilk İslâm fethindeki haberlerden öğreniyoruz. Bunların en eskisinde, Kür boyunda 646 da tethedilen yerler anılırken, Sasanh Anusirvan'ın (531-579) efsanelik imarı ile: Gardaman ve Samşoldey şehirelerini şenlendirdiği; bu Anusirvan'ın (kuzyedeki) "Türk Hükümdarı'na mektup yazarak" savaşı bırakıp barışla yaşamayı teklif etmesi üzerine, iki hükümdarın (Dağıstan'daki) "Barşeliye'de buluşarak, günlerce sohbet" ettiğleri an'anesi anlatılıyor; Mesleme oğlu Habib'in, Orta ve Yukarı-Kür boylarında barış yoluyla fethettiği yerler arasında "Corakh (Samşolde'nin merkez olduğu "Cor-Deresi"), Kas-Porbis, Kasak, ve Khunân" da

Created with

14) KHORENLİ, II, 27-28, 68, 82, 87, 90.

15) SAINT-MARTIN, II, 33, 34, PATRICK NOBLE, Eseri, 877, Sankt Petersburg, 6, 35-38.

PDF
professional

download the free trial online at nitropdf.com/professional

anlıyor¹⁶. Khazarlar'ın akınlarını durdurmak için Halife Hisâm'ın "Erminiyye Vâlisi" tayin ettiği Ümeyyeli Mervân, "Berda'a'dan kırk ve Tiflis'ten yirmi fersah uzaklıkta" bulunan, ve bugünkü Kazak-Çayı'nın Kür'e karışacağı yere yakın Kazakh kasabasından ibaret olan "Kasak" şehri¹⁷ ni imar etmişti¹⁸. Bu Mervan, 737 yılında, 150 binlik ordusunu bu "Kasak"ta toplayarak, buradan iki kola ayırip, Demirkapı-Darbend ve Daryal geçitlerinden aşarak, Khazarlar'ı bozup, Atul (İdil) ırmağına değin varmıştı¹⁸.

Kür'ün güneyinde ve Gence ile Akhulkelek(Çavakhet) arasında bulunan ikiz boy Borçalı-Kazaklar'ın Kasak/Kazak kolunun doğu'da ve Alistev de denilen Kazak-Çayı boyunda, Borçalı Barsıllar'ın ise, bunların batısında ve Debet de denilen Borçalı-Çayı boyalarında yerleşerek, buralara adlarını verdikleri, bellidir. Bu ikiz boydan, doğudaki "Kazaklar"ın, başkenti Gence olan Şeddâdîogulları (951-1088) çağında ve Selçuklu akınları sırasında Müslüman oldukları, şu haberden anlaşılıyor: 1048 Eylülündeki Pasınlar/Kaputru (d) (Hasankale) Savaşı'nda, Bizans ve müttefiki Apkaz-Kartel (ikisi de Ortodoks-Hristiyan) orduları ile vuruşan Selçuklu ordusunda, (şüphesiz İslâm dininde olan) "Kazaklar"da vardı¹⁹. Batıdaki Borçalılar ise, merkezi Debet/Borçalı-Çayı sol kolundaki Loru olan Hristiyan (Gregoryen) Taşır-Bagratluları (982-1192) ülkesinde bulundukları için, Hristiyan kalmışlardı. Bunların da 1064 yıllarında Selçuklu Sultan Alp-Arslan'ın bu ülkeyi fethi sırasında (anadil birliği yüzünden) toptan İslâm dinini benimsedikleri, şu kaynak haberinden anlaşılıyor: "Lore ve Şamşolde", bölgelerini fetheden Sultan'ın, Loru meliki II. Gurgen'in (1046-1081) kızı ile evlenmesini müteakip, buralar halkı, toptan onun "huzuruna çıkarak, İslâmiyeti kabulettiler. Sultan, bu cihetten çok memnun oldu; hepsinin gusûl ve abdest alarak temizlenmesini emretti. Kiliselerini yıktı, onların yerine mescidler yaptı.

16) BELÂZURÎ, s. 195-196, 202.

17) BELÂZURÎ, s. 207. Basmaya esas olan yazmalarda -imlâ yanlısı ile- "K-sal" كسا لـ biçiminde yazılı ve şimdiki Gence-Tiflis arasında "Kazakh" yerindeki şehrin adının, 920 de ölen İBN- A'SAM'in "Kitabü Fütûh"unda "Kasak" biçiminde bulunması ile, gerçeğin anlaşılması için bak. TOGAN, Giriş, I. 469 n. 311.

18) M. KMOSKO, Araplar ve Khazarlar, TM, III. 150-154; TOGAN, Hazarlar, IA, V. 398-399. Orbelli STEFAN (SAINT-MARTIN, II. 67), 1048 deki Pasın (Kaputru/Hasankale) Savaşı'nda, Bizanslılar ve Kartel-Apkazlılar'la savaşan Selçuklu ordusunda, "Kazaklar"ın bulunduğu anlatır.

19) SAINT-MARTIN, II. 67. Gence-Divin Emiri Şeddâdî Ebü'l-Esvâr Şâvur (1020-1068), Borçalı/Debet çayı boyundaki Borçalı-Kazaklar'ın da hâkimi olan Taşır'k meliki Bagratlı Davit'in (989-1046) ülkesine (Selçuklu) akınlarına kılavuz olup yardım ederken) girmiştir. "Topraksız" (kundak bebeğine şartlan "ölliük"szülük) lakabıyla anılan ve Loru'da oturan Bagratlı Davit, Ebü'l-Esvâr'ı 1049'da (ATEGS, 1049, Karbel Kronikinde 1036) yılında "Abussuvar"ın "İslâmîlik"(!) bir İslâm ordusu ile "Ağrı'an'k ülkesine Topraksız

Bundan sonra *Sultan*, vakit fevt etmeden, (Temmuz 1064 ortasında) *Anı* küresi üzerine yürüdü”²⁰.

Dikkat edilince, Süryani BARDESAN'dan alınma ilk haberlerde, *Valarş* çağında (194-216) ”*Kuzeyliler*” (ermenice: ”Hisus-ayn»-Kuzey-li, ”Hisus-Azker”-Kuzey Milleti'n)den ”*Khazir'ik*” (Khazir'ler) ve ”*Barsil'ik*” (Barsillar) adlı ik urukla, *Arsaklılar*'ın iki defa savaştığı anlatılıyor. Biri, *Valarş*'ın (Dede-Korkut Oğuznâmeleri'ndeki Salvur Kazan-Khan'ınbabası ”Olaş”in) zaferi ile ve ikincisi de ölümü ile sonuçlanmıştır. Arsaklı *Valarş*'ın torunu ”*Büyük*” unvanlı *III. Tiridat* (287-323) çağında ise, ”*Garin* (Erzurum), *Abahunik* (Malazgirt), *Hark* (Muş-Bulanık)” bölgelerine degen yayılan ”*Kuzeyliler/Kuzey-Hükümdarı ordusu*” ile, ZENOB'a göre ”*Taron*”da ve KHORENLI'ye göre ”*Karkar'açı* (Karkar'lı/Gogaren)-*Ovası*”nda ”*Parsil'ik*” (Parsil'lar) Hükümdarı ile savaşılmıştır. İNCİCİYAN, doğru olarak, ”*Büyük Tiridat*” çağında da ”iki büyük savaş”ın yapıldığının farkına varmış ve birinin güneyde *Murat* boyunda (*Taron*'da), ötekinin de *Kur* bölgesinde ve kuzyeye geçtiğini anlamıştır²¹. *Arsaklılar*'dan dede *Valarş* ile, torun *III. Tiridat* çağında ”*Kuzeyliler*”den ”*Khazir'ik*” ve ”*Barsil/Parsil'ik*” (Kazak ve Borçalı) adlı iki boy veya uruğun ikişer defa yaptığı akınlardan son ikisinin, yani *Valarş*'ın torunu ”*Büyük-Tiridat*” çağında *Taron/Muş* ve ”*Karkarlı-Ovası/Borçalı*” bölgesinde geçen iki savaşın destanı, *Dede-Korkut Kitabı*'nda II. Boy'da ”*Olaş-oğlu Salvur Kazan -Khan'unğ Evininğ Yağmalanması*” ve Anası ile Khatunu ”*Boyu-Uzun Borla(k)-Khatun*” ve oğlu genç ”*Oruz*”un tutsak gitmesi; ve sonradan bunların, ”*Kaftanının ardı* (ata iyi binmek için) yırtıklı (yırtmaçlı), yarımdan kara-saçlu, sası (kokmuş/bayat)dinlü, din-düşmeni *Alaca-Atlu Kâfir*”lerin hükümdarı (Dağıstan Şavkal'ı hanedanı timsali) ”*Şavkalt-Melik*”in ordusu elinden, (Daryal-Geçidi güneyindeki Kara-Kalkan/Kalkanlık bölgesinde) ”*Kanlu Kara-Dervend*” önünde savaşarak kurtarıılıp geri alındığını; ve oradan hepsinin ”*Altun- Takhti*”na (Revan'ın 27 Km. güneydoğusundaki başkent Divin'e) getirildiği anılarak, sonunda; ”*Dedem-Korkud* gelüben boy boyladı, soy soyladı, bu *Oğuznâmeyi düzdi*” (Klaglı ZENOB'un ”*Taron Tarihi*”nde; Arsaklılar'ın Horasan kolundan ”*Suren-Bahlav*” hane-danından gelme Prens ”*Anak Beğ*”in oğlu ve Küçük-Arsaklıları ilk defa 300 yıllarında resmen Hristiyan yaparak, ”*Lusavoriç*”=Nurlandırıcı/Aydınlatan unvanı ile anılan ”*Aziz-Greguvar*” ile, Kiral Büyük Tiridat ve Satraplar birlikte

Davit'in eyaletine” girip, 400 kadar kale ve hisar alarak, bir yıl burada kaldıgını”; Sonra *Davit'in Şirak, Kaban* (Nahçıvan-Karabağ arasındaki dağlık bölge) ve *Apkaz* ülkelelerinden aldığı yardımcılar ve kendi askeriyle, *İslâmları* ülkesinden çıkardığını, nakleder (Ur-fali MATEOS Vakaayiname, çeviren Hrand D. ANDREASYAN, 1962 Ankara, I. 54). Selçuklu ordusu ile 1048 Pasın Savaşına katılan ”*Kazaklar*”ın, bu sırada Gence'ye yakın *Taşirk-Bagratalıları* ülkesinden İslâmlığı benimsiyen yarigöcebe *Kazaklar*'dan olduğu, anlaşılıyor. *Borçalılar* da, 1064 te toptan *Müslüman* olacaklardır.

20) EL-HÜSEYNİ, Akhbârû'l-Devleti's-Selçukiyye, çeviren N. LUGAL, 1943 Ankara, s. 26; KIRZIOĞLU, Kars Tarihi, I. 336-337 n. 65.

21) V. LANGLOIS, II. 125, s. 2. n. 1.

toplanaarak Ulu-Tanrı'ya alkışlar,-dualar etti diye gösterdiği)biçiminde anlatılmaktadır.

197-300 veya 310 arasındaki *bu dört akın ve yerleşmeden, coğrafya'da üç canlı hâitura kaldığı* görülüyor. Bunlardan birisi, Yukarı-Arpaçayı boyundaki *Gümrü* (1924 den beri: Leninakan) kuzeydoğusundan doğan ve *Gölegiren* altında, soldan eski *Loru Kalesi* yanından geçen ve "Çoroket" (Çor-Irmağı) da denilen *Loru-Suyu*'nu alarak Sanahin-Allahverdi-Ak Tala, Sadaklu'yu geçtikten ve Aşağı-Saral altında soldan gelen Khiram-Çayı'na kavuştuktan az sonra *Kür*'e karışan (eski:Debet-Çayı'ndan ibaret) *Borçalu-Çayı*'dır. İkisi de, Arakaz/Elevez (4095.m.) kuzeyinden ve Penbek-Dağları'ndan doğarak Baş-Abaran (Abar'lar)-Mollakasım-Noraşen- Hamamlı-Eşterek (Bulgar-Kıpçak kolundan Başkurt/Eştekler'in "İşterek/Eşterek" oymağı ile adaş) ²², Oğuzlar-Ağcakala-Valarşabad/Eçmiyadzin ve Kamerlü'den geçip, soldan *Aras*'a karışan "Kasakh-Çayı" (kısaltası:Aras-Kazağı); ve, Gökçegöl kuzeyindeki Şahdağı'ndan doğan Tersçay/Gedik -çayı ile, Gökçegöl kuzeybatısındaki Hamzaçimeni dağlarından doğan Dilican-Suyunun birleşerek Talakent-Agdan ve Kazakh şehrinin geçtikten sonra Poylu İstasyonu ile Kazakhlu köyü arasında sağdan *Kür*'e karışan ve bazan haritalarda (Kazakh doğusundaki "Alistev" kasabası adından) "Ağıstafa-Çayı"da denilen *Kazakh-Çayı* (kısaltası: Kür-Kazağı).

Dede-Korkut Kitabı'nda, başkent Artaksata(Iğdır'da) ve *Valarşabad* ile *Divin* (Revan'da) şehirlerinin kuzeyindeki çok güzel yaylakları ve otlakları, iri gövdeli sığır ve atları ile ünlü olup, 4095 m.lik tepesi her mevsimde karlı bulunan "Arakaz/Arakadz" (eski ermenice metinlerde ve bugün de Sovyet Ermenistanda resmen kullanılıyor) ve Türkler'ce, "Alages/Elevez" (1475 te yazılan "Kitab-i Diyârbekriyye" ve h. 1286/1869 da Türkiye-İran hudut tashihi komisyonu azâsından M. KHURŞİD Paşa'nın bastırıldığı "Seyâhatnâme-i Hudûd" kitabı ile Revan ve Kars yerlileri ağızında) denilen tek volkanik ve ormanlık dağa, hem "Göksü-Gözel Kaba-Dağ", hem de "Kış'da, Yaz'da Karı-Buzu Erimeyen Kazılık -Tagı" deniliyor (I. Boy). Doğusunda, ormanlık ve iri ayıları ile tanınan "Abaran" (Abar/Avarlar) bölgesi ve merkezi "Baş-Abaran" adı, Türk-Abat(Avar) uruğu ile ilgili olan; ve yukarıda anılan *Aras-Kazağı Çayı* da *Khazar/Kazak* urugunu hâtirasını taşıyan bu dağın, Dede-Korkut Kitabı'ndaki "Kazılık-Tagı قاضیلک طاغی" adı, herhalde, II.—III. Yüzyıldaki "Venaseb ve Surhab/Surhak" adlı iki hâkim/başbuğ idaresinde gelen "Khazır'ık ve Barsıl'ık" (Khazır'lar ve Barsıl'lar) uruglarından birincisinin hâtirasından kalmadır. Artvin-Gökçegöl arasındaki eyalet adı "Gorar'et/ Gugar'et" in, R/L" değişimine uğriyarak "Gogal'et" diye anılması gibi, Dede-Korkut Kitabı'nda da bu dağın "Khazır'ık" (Khazır'lar) adı, zamanla *Kazılık* biçimine girmesinden, böylece anılmıştır.

22) TOGAN, Başkurt, İA, II, 31.

nitro^{PDF} professional

download the free trial online at nitropdf.com/professional

Yine *Dede-Korkut Kitabı*'nda, *Arsaklı Hükümdarları*'nın, *Dırsa(t)-Khan* (Tiridat/Terdat) ile Eşinin (I. Boy), "Salvur-Kazan Khan" ile Eşinin (IV. Boy), Beğler'den: "Kan-Turalı" ile Eşinin (VI. Boy), "Bagul" (Bakur) ile oğlu "Amiran"ın (IX. boy) ve "Uşun-Koca" oğulları "Sakarak" ile "Akarak"ın (X. Boy) bindikleri cins ve en makbul atlar için, "Yelisi-Kara Kazılık-At" deniyor; ayrıca, (Demirkapı-Şirvan hâkimi ve savaşta Sağkol Kumandanı) "Kayan-Salçuk oğlu Delü-Tondar"ın, "Dönebilmez Dolak-Avran"ın (VII. Boy), "Alp-Rustam"ın (XI. Boy) ve hattâ "deniz-kulunu" sahibi Başvezir "Inak" (Takatir) "Bayarak" (Bagarat)ın, "Kazılık-At"lar besleyip, bindikleri (XII. Boy) anlatılıyor.

SAINT-MARTİN'in, KLÄPROTH'tan naklen²³, "Ktsia (Khiram) ve İnce" çayları boyunda yaşıyan ve "bir Türk lehcesi (birinci -şahis zamirine "Men" diyen Kazak/Karakalpak ağızı) ile konuşan kalabalık "Kazaklar'ın, Apkaz Kralı II. Görgi (1072-1089) çağında Kür boyuna yerleşikleri bilinen başka bir "Tatarlar kabilesi"nden geldiklerini yazması²⁴, yanlıştır. Bugün Kars İli'nin: Çıldır ile Arpaçay ilçelerinde yerli ve Merkez/Kars, Susuz, Selim ve Ardahan ile Göle ilçelerinde (1920 den sonra gelme) göçmen olarak yaşıyan Sünnî "Karapapaklar" gibi, bugün S.S. Gürcistan Cumhuriyeti'nde ve Kuzey-Azerbaycan'da da (S.S. Ermenistan'dakiler 1946 da buradan kış ağızında sürülmüş ve sağ kalanlar Azerbaycan'ın Kür boyalarına yerleşmiştir), en büyük ölçüde ileri koyunculuk, yıkıcılık ve sığır besiciliği yaparlar; en güzel kaşar ve gravyer peynirini çıkarırlar. Aşağıdaki belge, Borçalı-Kazak ikiz boyuna mensup olup, "Terekeme" denenilen "Karapapaklar"ın, XVI. Yüzyılda Osmanlı idaresine geçmeden önce, çok kalabalık sürüleri ve güçlü göçebeleriyle bütün Doğu-Gürcistan/Kartel ülkesini nasıl yağmalayıp, harâca keserek bunaltıklarını, anlatır. :

Kuzeyde "Dâmen-i Kûh-i Alburuz" (Kafkas-Dağları etekleri, Âşık-Garib'in de Terekeme Yaylağı diye öğdüğü "Kara-Kalkan Yaylakları"), güneyde, (Revan-İli'nde Arpaçayı solundaki) "Şarabkhane ve Çukursa'ad'a (Takatir Ovası'na), (Gence'deki) Karabağ ve Gökçedenize (Gökçegöl'e) degen yayılan «kara-çadırı» göçebeleriyle, sürüleri ve yıkıları ile dolaşan "Kazaklar Oymağı'nun padişahzâdelerine, Nazar-Khan derler. Begaayet Ehl-i Sünnet ve pârsâyi-rûzîgâr (çağın en sofu ve pek dindar kişileri) olup" Hanefî mezhebine bağlı bulunduklarından, cemâatle Cuma-Namazı kılları (bu yüzden, Şirvanlılar gibi Hanefî mezhebinin gereklerine uymak için, idareleri altında bulundukları Şî'i Safavîlere "Sakal-Vergisi/Sunnî-Vergisi" adı ile ayrı bir vergi bile öderlerdi).

"Farz ü kifâyeti, gazâ ve mevâcîb-i cihâdi pîş-nihâd-i himmet edüp, Gürçü Keferesi'ne akinsalup, Aznavurlar'ın (soylu sipahilerini) güdâste-i şem-

23) SAINT-MARTİN, II. 219 n. 6 (KLÄPROTH, Reise in den Kaukasus und nach Georgien, Tom. II, p. 174-175 ten).

24) SAINT-MARTİN, II. 219 n. 6 (KLÄPROTH, Reise in den Kaukasus und nach Georgien, Tom. II, p. 174-175 ten).

nitroPDF professional

download the free trial online at nitropdf.com/professional

şîr-i tedbir; ve ezyâc ü etfâllerin, esîr etmekle ma'âş eder bahadur ve pehlevân tâife idi. Çün Gürcü -Keferesi, Kazaklar'un dest-i tetâvüllerinden dermânde ve nâşekib kalmak ile, Şah Tahmâsb'a (1524-1576), her sene onsekiz bin tuman (180 milyon İran parası) olur, her sâl ırsâl eyliyeler; şol şartile ki, Kazaklar'ı sürgün eyleyüp, emâkin-i ba'ideye ilet. Şâh dahi, bu kavl ü karâr -dâd üzere (1555 te "Amasya Barışı" ile Osmanlı/Türkiye-İran sınırları kesildikten sonra) Kazaklar'ı sürgün eyleyüp" ordu gücü ile toptan yurtlarından çıkarttırarak, "Khorasan"-daki (Sünî Özbekler'in akınları yüzünden ahalisi kaçmış bulunan) boş yerlere yerleştirmeye götürüyordu. Böylece, sürgün kolları "Kazvin" bölgесine (İran başkendine) yaklaştıkları sırada, "Kazaklar'un Khanı ve şehzâdeleri olan Bedreddin Beğ"in, mûridî bulunduğu (Nakşibendî Tarikati ulu'su) "Lekzistân (Dağıstan)da Şeykh-Emîr nâm aziz (ki), yüz bin muhib ve mûride mâlik idi." (İslâmîk aleyhindeki) bu sürgünü duyarak, Şâh'a iki satırlık bir "şukka" yazıp, Kazaklar'ı yurtlarına göndermesini dilediği gibi, o gece de onun rüyasına girince; Şah-Tahmâsb, "Şeykh'un âb-i-rûyuna afv-eyleyüp; gerü Kazaklar'ı mevâtim-i asliyye ve emâkin-i vasliyyelerine rukhsat-ı ric'at vermişidür." Bundan sonra başka sıkı tedbirler ile, Kazaklar'ın Gürcüler ile iyi geçinmesini sağlayan Şah -Tahmâsb, koyu Sünnlilik ile tanınan Bedreddin Khan'ı, "zindân-ı sarîhde mahbûs etmişidür" 25.

Yukarıki kaynak haberinde anlatılan kalabalık, çok güçlü ve Kartel'e hâkim durumlarından dolayı Tiflis Vilâyeti'ne "Terekeme-Gürçistanı" dedirten Borçalı-Kazaklar arasında, Şâh-Tahmasb'ın Bedreddin Khan'ı mahbus tutması ve türlü baskilarla, rütbe ve unvanlar vermeler yüzünden, eski koyu-Sünnlilik gevşemiş ve İran Şi'iliği yayılmaya başlamıştır. Bu yüzden adigeen Bedreddin Khan'ın "Nazâr-Khan" unvanlı oğlu "Kazak-Khan", Şi'iliği benimsiyerek, ancak bu sayede "Ulus"unun başında kalabilmiş ; ve 1580-1587 arasında sekiz yıl boyunca Sünî Osmanlılar ile pek güçlü mücadeleler etmiştir 26.

7-8 yıl boyunca Osmanlı eyaleti "Tiflis etrafın khârâb edüp, kurâ ve mezâri' ün şen ve âbâdân olmağa komayup", köylerdeki kişilik dirlikleri bile yağmaliyan Şi'i Türk Göçebeleri'nin en güçlüsü ve kalabaklı olan "Kazaklar"a, 8 Mart 1585 günü, Tiflis ile Loru Beğlerbegileri, ansızın, ve henüz kişlakta toplu bulundukları bir sırada, "Akça-Kal'a kurbünde Paydar-Kışlası"nda (Borçalı-Çayı ve Khiram-Suyu kavuşağı ile doğuda Kulp'tan geçen İncesu arasında) bir baskın yaparak, "başları olan Nazâr-Beg nâm mülhid" ile vuruşarak, ancak "Sancak e-Alemleri"ni alıp, "Nazâr -Beg'ün oğulları ve ehl ü iyâlleri elegirüp, esîr" alabilmişlerdi 27. Osmanlılar'ın Revan İli'ni de fethinden sonra "Nazâr-Khan"

25) 1584 te Loru ve Akça-Kal'a'yı fetheden Osmanlı ordusunda Sefer-Kâtibi olan Ta'lîkîzâde SUBHÎ, Târihçe, Topkapı Sarayı Revanköşkü, Küt., Sayı 1300, y. 19b-20a.

26) Dr. B. KÜTÜKOĞLU, Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri, 1962 İstanbul, I. 106, 134, 138, 187.

27) Mühimme, LVIII, 293.

unvanlı bu "Kazak-Khan", artık Safavîler'den yüzçevirerek, 28 Ağustos 1587 günü Osmanlı Serdarı Vezir Ferhad Paşa'ya gelerek, törenle itaat etti; ve yukarıda anılan Aşağı-Borçalı'da ataları mülkü olan "Akça-Kal'a nâm vîrânesin ta'mîr ve termîme müte'ahhid olup" orduya da büyük hizmetlerde bulunduğundan, bütün Borçalı-Çayı boyalarını içerisinde alan "Loru Eyaleti"ne, "Nazar Paşa" adı ile Beğlerbeği tayin edildi²⁸. Böylece, doğuda Gence/Karabağ ülkesine tâbi "Kazaklar" dışındaki bütün "Borçalı-Kazaklar" Osmanlı idaresine geçip, huzurla ve yeniden Sünniliğe döndüler.

Borçalı-Kazak ikiz boylu "El'e, "Kara-Papaklı" adından kisaltılmış olarak "Karapapak" denilmesi, 1502 de Sünnî Akkoyunlular'ın yıkılışı üzerine Şî'i Safavîler idaresinde Erdebil-Şî'aliğinin yayılmaya başlaması ile Şah İsmail'in, kendi babası Şeyh -Haydar'ın mûridlerine giydirdiği 12 İmam'ın adı yazılı 12 dilimli "Taç" adlı "kızıl-kavuklar"ları²⁹ giymeyip, yani "Kızıl-Baş" olmayıp, Nakşibendî tarikati Şeyhleri olup, Dağıstan'da oturan "Kara-Börklü" adlı Kıpçak/Kuman Komuk boyundan yukarıda adı geçen "Emir-Şeykh" in oradaki mûridleri gibi, Sünniliklerini belirtmek üzere ısrarla "kara-papak" giyinmelerinden ve Safavîler'e bunun için "Resm-i Sünnî" adlı vergiyi vermelerindendir. Bugün bile, Akbaba ve Gence ile Revan'ın Şî'i Terekemeleri'nden (arapça: Türkmen'in çokluk biçimi "Terâkime"den bozma adla anılan Azerbaycan köylü ve yarı-göçebeleri) ayırt edilmek için, Sünnî Borçalı-Kazaklar, "Karapapak" adını hemen anarak, bununla ögünürler. Resmi Safavî tarihinde, h. 985/1577 vak'aları arasında, Dağıstan'daki "Lezgi ve Karabörk tâfesi"nin Şirvan sipahileri torunlarının kahintısı olduğu", belirtiliyor³⁰.

Safavî tarihinde, 1588 de Osmanlılar'ın Gence'yi fethi üzerine, "kendi Eli ile Osmanlı hizmetine giren Kazaklar'dan Nazar Sultan" ile komşuları "Şemseddinlü (Orbelli/Şamsoldeli) ve Karamanlılar (Sevord'ik/Sabırler)" için, mürted anlamına turkçe "Döniük" deniyor³¹. Loru Beğlerbeğisi Nazar Paşa ölünce oğlu Mehmed'e "Paşalık" rütbesi ile, vilâyeti verilmiştir. Türkiye'deki Celâli ve Yeniçi İsyانları yüzünden, 1590 da muahede ile verdiği yerlerden Tebriz, Revan ve Gence'yi kolayca ele geçiren I. Şah Abbas, ordusu ile 1606 da Loru

28) RAHİMÎZÂDE, Kitâb-i Gencine-i Feth-i Gence, İstanbul-Üniversite Küt., TY, sayı 2372, y. 23b-24a; M.ÂLİ, Künhü'l-Akhbâr, IV. Cilt, Nuriosmaniye Küt., Sayı 3409,y.363a.

29) W.HİNZ, Uzun-Hasan ve Şeyh Cüneyd, çeviren T. BIYIKLIOĞLU, 1945 Ankara,s.65-66.

30) Âlem-Ârâ, I. 232, 236-237. Kars İli'ndeki Karapapaklar 1925 te şapka giyimine deðin, kıvırcık tüglü kuzu derisinden kara kalpak giyinirlerdi. Kalpak veya palto/arkalık yakası yapılacak kuzu derisinin tüpleri kıvırcık olsun diye, şuna dikkat edilirdi: Koç-katümında karakoç'tan döl alan koyun doğururken, önceden hazırlanmış bir bez veya keten gömlek, "çere" denilen doğum-suyu üzerinde bulunan kuzuya hemen kapatılır ve anasının bunu yalayıp kıvırcıklığını bozmaması gözetilirdi. Böylece, ancak üç gün anasını emen kuzucuk kesilir, eti yenir; ve kıvırcık bozulmayacak derisi de sepilenip (dabâg edilip), "papak" veya yaka yapılrı.

31) Âlem-Ârâ, I. 406, 417.

nitroPDF professional

download the free trial online at nitropdf.com/professional

Kalest öününe gelince, *Begdilili Mehmed Beg* aracılığı ile suçu sayılmamasını dileyen "Mehmed Paşa Kazaklar", kaleyi hemen teslim ederek, *Kızılbaş "Tac"*ını giydi ve yerinde kaldı. Fakat, (dedesi Bedreddin Beğ gibi) her zaman "Kazaklar tâfesi" ile "Kartel Gürcülerinin mallarını açıktan veya gizlice yağmalatıp, çoluk-çocuklarını tutsak ettirdiği" için (asıl sebep, yaklaşan Osmanlı ordusı ile gizlice anlaştığının sezilmesi ile) 1612 yazında *Şah Abbas*'ın buyruğu ile idam edilerek; *Loru Beglerbegliği*, "Khan" unvanı ile birlikte, kardeşi *Mustafa Beğ*'e verildi. İki yıl sonra da Sünniliği yüzünden "babası gibi, *Osmanlılar'a* meylediği"nden, 1614 te (çağrıldığı bir dernekte hile ile) *Şemkür*'de, oranın hâkimi "*Şemseddinlü Delü-Mehmed*" in eliyle öldürtülmüş ve "bütiń Kazaklar tâfesi dönük" sayıldıgından (Sünniligé bağlı ve Osmanlı'ya dost olduklarıdan), "serhadde onlara güvenilmez" denilmiş; *Kızılbaşlık*'ta karar kılıp, 1603 te *Revan* kuşatması sırasında *Şah Abbas*'ın hizmetine giren ve (Nazar-Khan hanedanından olmayan) "Kazaklar'dan Şemsi"ye "Khanlık" rütbesi ile birlikte "El'in Begliği" ve *Loru* valiliği verilmiş; (herhalde şüpheli görülen Sünniligé bağlı Kazak oymakları ile birlikte sınırdan içeride olan) "Kazak-Khan Çerkes"e de, *Şirvan* (Şamaklı) *Beglerbegliği tevcih* edilmiştir³².

Burada, *Borçalı-Kazaklar* ile ilgili mühim bir noktaya da dikkat etmek gereklidir. "Kazak-Eli'nin Elbeğleri unvanı "Nazar"ın, *Nazar Paşa*'yı görmüş ve "Kazaklar"ın ileri gelenleri ile konuşmuş bulunan Ta'likîzâde SUBHÎ'nin anlatıldığı "Kazaklar Oymağının Pâdişâhzâdeleri'ne Nazar-Khan, derler" sözü, doğrudur. 1578 Şubatında *Gürcistan* ve *Şirvan* *Beğleri*'ne yazılan "istimâletnâmeler"den, *Avar Hâkim*'lerinin unvanlarının "Nusal-Khan" olduğunu³³, *Kaytak-Khanları*'na hep "Usumi"³⁴ ve Temür çağında 1395 ten beri "*Gazi-Kumukluk*" hâkimlerine Dede -Korkut Kitabın'raki "*Şavkalti-Melik*"in aynı olan "*Şavkal*

32) Aynı eser, II. 716, 856, 882, 1060, 1061.

33) Mühimme, XXXII, 312, 456.

34) Mühimme , XXXII, 312(6 Safer 986/14 Nisan 1578). Dağıstan Hâkimi "*Şamkhal*"a kı, "Kumuk/Komuk (Kıpçak)"ludur, "Nâme-i Hümayun"da hep "*Cenâb-i Emâret-Meâb*", ona tâbi İlbeğlerinden: Kabartay "Mîrzâ"sına ve Kaytak Hâkimi "Usmu"ya, Tabasaran Hâkimi "Masum'a ve *Şirvanşahı Ebûbekir-Mîrzâ*'ya da derecelerine göre "*Cenâb*" hitabı yazılıp, şunlara da "Hüküm ki" diye Osmanlı "Sancakbaşı"derecesinde hitab edilmiştir. *Tûmen/Kazi-Kumuk* Beğî "Sultanay", *Komuk* Beğleri'nden Kara-Budak, *Komuk* Beğleri'nden Khalil, (Kuzey) *Komuk* Beğleri'nden İsmail, *İçkerü-Çeçen/Boynak* Beğî Mehmed, *Avar Hâkimi* "Nusal", *Tuva* Beğî Til-Ahmed, (Güney-Kaytaklı) Boybeglerinden Khalil, Gazi-Mîrzaları'ndan *Karaşay* (Karaçay/Balkar) Mirza, (Aşağı-) Tabasaran Hâkimi Gazi (Mühimme, XXXII, 551/2 Zilhicce 936; Mühimme, XLIX, 421/17 Cumadelâkhîr 991, Mühimme, LI, 10/7 Şaban 991; Mühimme, LXI, 41/4 Recep 994). Bunlardan, bazen (80 bin asker çıkarabilen) *Komuk* Hâkimine, "*Ulu-Şamkhal*" da denilmektedir.

Created with

Dağıstan bilginlerinden Küre'li Mirza HASAN, oranın yerli hâkimleri sülâle unvanları için şu bilgileri veriyor: "İám fâtih" ten beri "Pomuk" şehri, hâkimine "*Şamkhal*"

nitro PDF professional

download the free trial online at nitropdf.com/professional

شوقل³⁵ unvanının yazılı kaynaklarda geçtiği biliniyor. Bunlar gibi, Kür boyalarındaki Borçaltı-Kazaklar'ın El-Beğleri unvanının da çok eski olduğu, anlaşılıyor. V. Yüzyılın yarısında Çavakhet'te Akhilkelek yakınlarında Çunda şehrinde oturan Gugark Eristawi "Nasar" ile, Alget-Çayı boyundaki Birtwîs (Bertis) kalesi kumandanı olup Temür çağında (1401 yıllarında) anılan "Nazâr veya Nazâl"³⁶ in adı ile, bizim Borçaltı-Kazaklar'ın hanları unvanı "Nazâr" in ilgili olduğunu sanıyoruz. Dağıstan'da Avar-Khanları unvanı "Nusal" ile bu "Nazâr" in münasebeti de, uzak olmasa gerektir.

Borçaltı-Kazak Eli'nin XV.Yüzyılda Osmanlı idaresindeki yaylak ve kışıkları olan yerler, eski Gogaren/Gugar'k Eyaletinin doğu kesiminde olup, 28 Temmuz 8 Ağustos 1584 te Loru Kalesi'nin imarı ile kurulan "Loru Eyaleti" içeresine alınmıştır. Buranın Sancak ve "Nahiye"leri ile boy ve oymak adlarını da Osmanlı belgelerinde bulabiliyoruz. Bunların 12 oymaklı olduğu ve Aşağıdaki

"Kara-Kaytak"lارinkine "Usmu", "Tabasaranlar"inkine "Masum", başkendi "Khunzak" = Hunogulları olan "Avarlar"inkine "Nusal" denir (Âsâr-i Dağıstan, 1903 Baku, s. 32-34). Bu bilgiler, Melikşah çağında 1090 yıllarda yazılan arapça Demirkapı tarihinin XVII. yüzyılda Şirvan'da yapılan türkçe tercümesi "Derbendnâme"den (1851 Kazan, Mirza KÂZIM-BEK neşri, s. 8-9) alınmıştır. Dağıstan'dan 1921 de İstanbul'a gelip yerleşen Kuyumcu-meskûkât mutahassisi Ş. EREL, bu bilgileri tekrarlar (Dağıstan ve Dağıstanlılar, 1961 İstanbul, s. 34-35).

- 35) Nizâmeddin ŞAMÎ, Zafername, çeviren N. LUGAL, 1949 Ankara, s. 200. W. BARTHOLD (Dağıstan, I, III. 454), Şerefeddin YEZDÎ Temürnâmesinde de, Dağıstan'ın en ulu hükümdarının "Şavkal" شوقل unvanı ile anılmasına işaretle, Kazi -Kumuklar'ın Şamkhal ünvanları için de arapça işkikaklar uydurulmuştur, diyerek şu gerçeği belirtiyor :

"Bedihidir ki, Kazi-Kumuklar Beği'nin unvanının en eski (X.-XI. yüzyıllarda Kiyef'te yazılan) Rus vesikalari ile, Şerefeddin YEZDÎ'de de aynı şekilde -Şavqal -شوقل -görülmesinin bir tesadüf eseri olmadığı aşikârdır. Ruslar ile Farslar'in birbirinden habersiz olarak, Şamkhal'ı Şavkal şeklinde tahrif etmeyecekleri bedihidir."

Biz buna, Dede -Korkut Kitabı'nda, Dağıstan Hükümdarı Komuk/Kıpçaklı soyundan "Şavkal"ların unvanının, neden "elifsiz" ve "kaf yerine kef" yazıldığını belirtmek için, şu örnekleri ekliyeceğiz :

a- Edirneli Kurtzâde Şeyh Vâliht, 1579 Kars Kalesi imarını görmüş ve bu kaleye konulan manzum "Tarih Kitabesi"nde, şehrîn adını, İBNÜ'L-ESİR ve Anılı Kadı BURHANEDDİN'deki قرص فرس gibi, elifsiz olarak "K-rs" yazmıştır (KIRZIOĞLU, Kars Tarihi, I. 528). Bu imlâ, bugün bile yaşı Mollalar, bilhassa Tebrizliler, Ahuskalılar, Revanlılar tarafından böyle yazılmaktadır; eski "Mecmua" ve "Cönkler"de de, bu imlâ görülür. Bilhassa "İcâzetnâme"lerin çoğunda: Kars, Şavşat, Kağızman (ilk hecede), Karabağ (ilk hecede) adları "elifsiz" yazılıdır.

b- Farsçada "kaf" sesi olmadığından, birçok yer adlarının "kef" ile yazıldığı malûmdur: Kâğar, Kâbil, Kâkhet, Kârtel/Kârtıl, Badkû (Baku), Barküşad, Portakâl(Portekiz), Makû, Moşkâ (Moskü/Moskof), (Âlem-Ârâ, II. 1182-1184, 1200-1201 "Fihrist-i Nâmîhâ").

- 36) M. BROSSET, Histoire de l'Asie, 1783-1865, PDF⁶⁷⁵ professional
Created with nitro PDF professional

şu 6 oymağın Kazak kolundan; 1. Kazaklar, 2. Paydar, 3. İspirlü 4. Demürçi-Hasanlu, 5. Çekvanlu, 6. Nehri; ve Yukarı'daki şu 6 boyun işe Borçalı sayıldığı anlaşılıyor: 1. Akh-Tala(Ak-Tala, bir "Tala" boyu da, Dağıstan-Şirvan-Kahet arasında "Çarlar" oymağı ile birlikte yaşıar), 2. Uzunlar, 3. Gölegiren (bunların bir kolu, Malatya-Amasya arasında 24 boylu "Dansimendlü-Eli" içinde idi), 4. Taşır/Taşır, 5. Penbek, 6. Arpalu (Arpaçayı başlarında ve Kars-Arpacayı ile, Nahçıvan-Arpaçayı'na adını veren boy) ³⁷.

III. Murad'ın tuğrasını taşıyan ve 1587-1590 arasında yazılan "Loru Vilâyeti Dırlik Defteri"nde, bu Beğlerbeğiliğin 5 Sancağı'a ayrıldığı; ve verilen köy ile yaylak adlarından, ilk dördünün hep *Debet/Borçalı-Çayı* boyunda ve sonuncunun da, adını verdiği *Arpaçayı* başlarında bulunduğu tesbit ediliyor. Kuzeyden güneye ve doğudan batıya doğru bu Sancaklar ve Nâhiyeler (Kadılık/Kazâ yoktur) söyledir 38 :

I. Akh-Tala Sancağı: 1. *Akh-Tala*(Nefsi Akh-Tala, Küçük-Akhtala, Moşuluk, Boklu-Kilise, Khaçsud köyleri burada); 2. *Sanahin* (Üçkilise, Karaboya, Çorçekân, Keklik-Kendi, Mirza-Bağı köyleri burada); 3. *Khaşur-ni* (=Khaşur-lar) (Purud, Komrakhaç, iki Kazan - Künbed, Baysonkur, Tuman - Kendi, Aşağı ve Yukarı Benefse-Çayı, Kızılkaya, Köşeret, Kozman, Mağara köyleri burada) adlı 3 nahiyyede, 20 si harabe, 45 köy var; yaylak yok.

II.Taşır Sancağı(ovalıktır): 1. *Taşır-Abad*(Ovası) (Yukarı ve Aşağı Çığalı, Kârbansaray, Kuyumcu-Kendi, Budak-Kendi, Sınık-Kilise, Koşa-Bulak, Kırk-Bulak, Kara-Bulak, iki Çardaklı, Balıklı, iki Çorak, Sarı-Kal'a, iki Kara-Kal'a, İd-Kilise, Türk-Dere, Beg-Kendi burada); 2.*Sırça-Abad* (Sırça Ovası), (Çermelü burada) adlı iki Nahiyedir, yaylak yok.

III. Loru Sancağı : 1. *Loru* (Göl-Ekrek, Çala, Dölbendlü, Varta-Pulur, Yassıköy, Vank, Viran-Loru, Çekreşen, Celâloğlu, iki Ovanes-Kendi, Otarşen, Emreköz buradadır); 2. *Uzun(lar)* (Çarçı, Balıkçı, Çaku, iki Boğos, Çakuri, Bekavur, Kirebaş, Yalançı-Mirza, Molla-Yasin, Makaret burada); 3. *Gölegiren* (Gölegiren, Tarımtak, Piri-Kendi, Sanaçukh, Akhbat, Khata, Vereköyü, Vahaki burada); 4. *Tasık* (Taçana-Sor, Ekedak, Ercasan, İğiki, Südebadink burada) adlı 4 nahiyesi vardır. Bu sancakta, 48 i issız, 28 i mamur 76 köy, 4 mezra'a, 5 yaylak, 3 doğan/sahin yuvası vardır. Yaylak dağları şunlardır: 1. *Loru-Kal'ası* karşısında *Lelver-Dağı*; 2. *Tasık* ile (güneydeki Dilican'a doğru) *Hamzaçimeni* arasında *Eğritas-Dağı*'nı "kadımden *Kazak Cemâati* yaylor imiş" 3. ve 4. *Çibikli-Dağı* ve (Dede-Korkut Kitabı'nda geçen) "Yaylak-ı Ağlagan ki, hudûdu *Karakhaç-Gediği* nâm mevziden, *Penbek* ile *Loru* mâbeyninde vâkı' olan *Dival-Gediği*'ne müntehi olur. Yaylak-ı mezbûrûn *Taşır* ve *Loru* câniplerine akar-bakarı'na mutasarrif olan *Penbek*; ve *Olapurt* câniplerine akar-bakar'ına *Penbek-Sancağı*

37) Mühimme, LVIII, 293 (8 Cumâdelâ 993/8 Mayıs 1585); "Vilâyet-i Loru Timar ve Ze'âmet Defteri", Başbak Arşivi, Sayı PDF®

38) Başbakanlık Arşivi-Tapu, 11. yıl, 1. semt, 1956a, 8b-12a, 14b-32a, 36b-38a, 39b-640b.

Beği mutasarrif olmak üzere kaydolunmuşdur (yıllık geliri 12 000 akça)”; 5. Taşkesen-Dağı yaylağı, Loru ile Penbek arasındadır.

IV. Penbek Sancağı: 1. *Güney Penbek* (Beg-Kendi, Boz-Abdal, Güngörmez, Kömürlük, Aşağı ve Yukarı-Sarımsaklı, Almalu, Kara-Tur, Çibıklı, Güneyli, Şalurküd, Arçud, Yenice köyleri burada); 2. *Kuzay-Penbek* (iki Khozabin—adaşı, Çıldır'da Karsak /Khozapın gölü kıyısında da var, sonundaki "m" eki Bulgar türkçesinde oymak/boy adları sonuna gelir—, Sandal Kışlağı, Paşacık, Darbas, Hamamlı, Koca-Beçen, Kürd-Kışlağı, Pire-Kendi, Armudluk, Mirza-Ali köyleri burada); 3. *Hamzaçimeni* (Sarı-Sofu, Khumaris, Üleşek, Tekürans, Akhirzaman, Kürd-Kışlağı burada); 4. *Sariyar* (Borçalı, Kanberoğlu, Tekelik, Almalık, Başkend, Şorak-Dere, köyleri buradadır; vaşak, zerdeva ve sanğsar çokavlabilir); 5. *Kuzay-Olapurt* (Kazan-Kendi, Gök-Yokuş, Bulaklı, Tezeklü, Kaltakçı, iki Çandar, Bakhşayıslı, Çapük, Deve-Boynu, Çördükoğlu, Taçılı, Khızanoğlu, Kurdbegoğlu, Paydar, Koçu-Kendi, Kazanlı köyleri burada); 6. *Güney-Olapurt* (Nefsi-Güney, Deliklü köyleri burada) adlı 6 nahiyesi vardır. *Penbek Sancağı'nda* 84 köy, 9 mezre'a, 3 yaylak vardır. Yaylakları şunlardır: 1. *Ağlagan-Dağı'nın Penbek Sancağı ve Olapurt Nahiyesi* "hududu, Sariyar başından (batıdaki) Arpalı'ya aşan gedükten Çibıklı'ya ve andan Penbek'e tâbi' Dival-Gedügi nâm mahalle müntehî olur." 2. *Hamzaçimeni* ve *Yuvataş* yaylakları "hududu, Hamzaçimeni üstünde vâki (Karakoyunlu padişahı hâtirasını taşıyan?) Cihansa-Gedügi'nden, Khozabin başına müntehî olur." 3. *Gelinkaya* ve *Sultanpinarı* yaylakları, *Penbek* ile *Olapurt* arasındadır; burada "Kutlug-Tepe" köyü vardır.

Osmanlılar'ın h. 1140(1728) yılından kalma son *Tiflis Eyaleti* tahrir -defterinde, 1590 daki *Tiflis-Göri-Tumanis-Loru* gibi 4 Vilâyet birleştirilerek, 6 büyük Sancak gösteriliyor. Bu sıradaki *Tiflis Eyaleti*'nden şu yerler, *Borçalı-Kazaklar* (Karapapaklar) bölgelerine aittir³⁹: Merkez *Tiflis Sancağı'nın "Baratlı"* (gürçüce: Sa-Baratyano) Nahiyesi güneyindeki "Paydar" ve 80 köylü "Demürçi-Hasanlı" Nahiyyeleri; 1. *Loru* (Merkez), 2. *Tasir*, 3. *Penbek* Nahiyyelerini içine alan *Samkhorut Sancağı*; 1. *Ağca-Kal'a*, 2. *İnce* (Kulp) 3. *Çavdar*⁴⁰ ve 4. "Türk" adlı⁴¹ Nahiyyeleri içine alan "Ağca-Kal'a Sancağı"; eski "Kangar'k/Aşoç'k/Kangar'ni" ve III. Murad çağındaki "Arpalı Sancağı" yerindeki "Kaygulu-Sancağı".

39) Başbakanlık Arşivi-Tapu, Sayı 897, 900.

40) Biz, *Kür Boyu-Kazakları* içindeki bu "Çavdar" oymağını bir kolunun, XIV. Yüzyılda Dağıstan ile Astarkan arasında yaşadığıını görüyoruz. Temür 1394 te, Hazar denizine karişan Kuma Irmağı başında "Beş-Tag" (rusça tercümesiyle bugün: Pyatigorsk) veya "Beş Kend" doğusunda "Çavdar-Kazak vilâyeti"ni vurup yağlamamış ve kişi geçirmek üzere "Boğaz-i Kum'a (Kuma, Irmağı azıma) giderek, ordusu ile orada kışlağa geçmişti (N. ŞAMİ, Zafername, s. 198, 199).

41) *Tiflis-Alti'nda* ve *Kür* boyundaki bu "Türk Nahiyesi"nin adı Selçuklular'dan önceleri de vardı. *Ani-Bagrath* kralı I. *Gagik* (989-1020) ölünce, büyük oğlu *Hovhannes-Sembat*: *Ani*, *Şirak*, *Aşoç'k* (eski: Kangar'k/arpaçayı başları kuzevi) ve *Borçalı-Çayı* boyundaki *Kayan* ile *Elezge-Dağı* çevresine sahip olmuştu. Bunun taht iddiacısı kardeşi *Yiğit/Kaç Aşut*, buna razı olmadı (R. GROUSSSET, s. 541, 542). Kayser Basil'den yardım alıp gelen *Yiğit-Aşut*, "ásileri ite" ettirdi ve kendisi "Tayir" (Türk)'ta" yerleserek kiralı oldu (VARDAN, LII). 1728 yılından vilâyetin de "Tayir-Alâa" (Tasir-Ova-sı) Nahiyesinde bir "Tayir-Alâa" adlı tâbi' bulunmaktadır.

Yukarıda anıldığı gibi, *I. Abbas*, 1604-1606 aralarında, Osmanlılar'a bağlılıklarından şüphelendiği "Borçalı-Kazaklar Eli"nin birçok oymaklarını, *Gence/Karabağ* ve *Şirvan* ülkelerine dağıtarak yerleştirdi; ve böylece, "Döniük" sayılan ve "serhadde güvenilmez" tanınan birçok güçlü ve kalabalık oymakları dağıttı. Bu yüzden bugün, Aras kuzeyindeki hemen her bölgede Şî'leşmiş ve yine de "Kazak/Kazakhlu/Kazaklar" adı ile tanınıp ögünen Türk toplulukları vardır. 1919-1920 de millî Azerbaycan Hükümeti zamanında tesbit edilmiş, ertesi yıl neşrolunan eserde bunların yayıldığı yerler anlatılmıştır. Buna göre: "Kazak, Gence, Cavanşir, Cebraîl, Kuba, Gökçay, Lengeran (Aras sağında)" "Ağdaş" idarî bölgelerinde türlü boy ve oymak adları ile "Kazaklar" tesbit edilmiştir⁴².

Kars, Akhilkelek ve Tiflis-Borçalı'daki "Borçalı-Kazaklar/Karapapaklar", yerleşik olup, ekincilikle, ve bahçecilikle uğraşan komşuları eski *Gogarlı* halkını, "Çin-Çavat" ve "Gagawan" adı ile anarak, onların yaylakçı-kışlakçı olmayışına yumuşak huyluluğuna ve daha çok inek beslemelerine, geçmişte (1122-1124 arasında Kıpçaklar gelince Hıristiyan, 1225 te Harezmşahlılar gelince Müslüman, 1239 da Cengiziler gelince yine Hıristiyan, 1295 te İlhan Gazan Han'dan itibaren İlhanlılar ile yine Müslüman, sonra yine Hıristiyan ve Osmanlılar gelince İslâm olmanın tesiriyle "Kilise ve Câmileri"ni iki kapılı ve her iki din için de kullanılabilir biçimde yaptırmalarını ima ederek) sık sık din değiştirmelerine takılıp, şöyle söylerler :

- a- Çinçavatlar ve Çavakħlar, "Gagawan" sayılan ödle kimselerdir.
- b- Büyük koyun sürüleri ve at yıkları besliyemezler; bunlar ancak ineğin memesine yapışan "İnek-Emenler"dir.
- c- İyi keçecilik ve güzün kırkılan kuzu yünü/güzem'den şal dokuyuculuğu yapan Çinçavat ve Çavakħlar'ın erkek elbiseleri omuzlarında süs olarak birer çizgi bulunur. Bu yüzden onlara, "Umuzu-Eliffliler" denir.
- ç- Anderelerken, inandırmak için, "Dinim, Çinçavat dinine dönsün kil" (gevşek dinli veya iki dinli olayım ki) derler.

Gerçekten de biz, 1948 den beri *Ardahan-Çıldır* bölgelerinde gördüğümüz kiliseden bozma birtakım câmi ve mescidlerde, hem batıdan (kilise için) hem de kuzeyden (câmi için) yapılısta kapı konulduğunu tesbit ettik ki, kuzey yanında Kilise çağından kalma koç-heykelli rahip ve beg kabirleri bile duran *Kurtkale Bucağı*'nda Çıldır- Yerliçayıs (1960 tan beri yeni adı "Kayabeyi") adlı köydeki câmi, bunun en belirli örneğidir.

42) Baku'da "Abşarun yarımadasında Zikh-Kendi ahâlisi ve (Gence'de) Kazakh Kazâsı"-nın sâkinleri hemân *Khazarlar*'ın neslinden hesab olunurlar." Bugün "Kazaklar, bütün Azerbaycan'a sepenlenmişler; ammâ onların ekseriyeti, Kazakh Kazâsı'nda yaşamaktadır". Azerbaycan'daki başlıca oymakları Kazakh, Şemşedin, Cavanşir, Cebraîl, Kuba, Gökçay, Ağdaş ve Lengerân Kazahlarında su adalarla yaşırlar: 1. Kazaklar, 2. Kızıl-Kazaklar, 3. Yiğarıç Kazaklar, 4. Kazakhlu, 5. Kazakhbegli, 6. Seykhli (Koyunlu-Seyhlü, Molla- Seyhlü, Umutlu-Seyhlü adı ile 3. 4.), 7. Kazakh-Rehîb. Salâhlu (M. Hasan VELİLLİ-BAHARLI, "Azerbaycan", Baku).

BİR AÇIKLAMA

Yukarıdaki *Tarih Bölümü*, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin 1971 yılında çıkan "Araştırma Dergisi"nin 2. sayısında (s.75-90) yayımlanmıştır. Kür ve Aras boyalarındaki eski yurtlarından başka, bugün Türkiye'de çoklukla *Kars*'ta (140 köyde), az olarak da *Ağrı*, *Muş*, *Erzurum*, *Sivas*, *Tokat* ve *Amasya*¹ illerimiz ile, Güney-Azerbaycan'daki *Sulduz* kesiminde yaşayan *Borçalı-Kazak* ikiz boyundan gelme *Karapapaklar*'ın, eski *Kuman/Kıpçak* ve *Bülgar/Khazar Türkleri*'nin *Önasya*'daki kolu olduğu, artık iyice anlaşılmıştır. Yukarıdaki bilgilere biz: eski *Kıpçak-Eli* (Deş-i-Kıpçak) *Karabörklileri* ile *Aral* gölü yanındaki *Karakalpakları*, *Sulduz*'daki göçmen *Karapapaklar*'ı tanıtan kısa haberleri, *Karapapaklar*'ın 1293/1877 Rus Savaşı ile Millî-Mücadele'deki yararlıklarını; ve bunların "Ağız Özellikleri"ni anmayı; Ruslar'ın uydurup yaydığı "Âzeri" deyiminin Türkler için kullanılmasındaki sakınca ve zararlara dikkati çekmeyi de, "Ekle-meler" diye sunmayı, uygun gördük.

Türkocağı Erzurum Şubesi'nin son "Yıllık Kongre"nde basımı kararlaştırılan bu risaleciğin, dedi-kodular ile karşılaşmayıp, gerçeklerin daha çok aydınlanması bakımından, ilgili ve yetkililere ilmî tenkidlerini görmek, bizi çok mutlu kılacaktır.

Erzurum 30 Arahh 1971, *Türkocağı Erzurum Şubesi* Başkanı

Dr. Kirzioğlu M. Fahrettin

1) Eylül 1971 deki tesbitimize göre, hepsi Sünnî olan *Karapapaklar*, Amasya'da "Şirvanlı" diye anılmaktadırlar. Rusların *Şekî:Nukha* ve *Şamakî* gibi *Şirvan* merkezlerini istilâsi üzerine, 1810 yıllarında, oradan komşuları ve mûridleriyle "Amasya'ya ilk gelen muhacir, *Şirvanlı* (büyük Mutasavvîf Mevlânâ-) *Şeyh İsmail Siraceddin Efendi*" ile göçenler olduğundan, sonrasında "Kafkasya'dan gelen bütün" göçmen Türkler'e de, Amasya'da birtakım halk, "Şirvanlı" demeye devam etmişlerdir (Ahmet DEMİRAY, "Resimli Amasya Tarihi", 1954 Ankara, s. 108).

Mevlânâ *Şeyh İsmâîl-i Şirvanî*'nın âlim ve fâzıl bir zat olan oğlu *Mehmed Rüştî Paşa* (1828-1874), *Sultan Aziz* çağında *Nâzır* ve sonra *Sadriâzam* olmuştur. Bugün Amasya şehrinin %15 ten çoğu ve şu köyler halkımız "Şirvanlı": *Karapapak* uruğundandır: *Boğazköy*, *Alakâdi*, *Ala-bedir*, *Harmanağlı*, *Ayrancı*, *Kâpeli*, *Karanbaşalan*, *Abacı*, *Varay-Yeniköyü*, *Tuzsuz*, *Alibey-Takımı*: *İbe*.

Aradan 160 yıl geçmesine rağmen, *Amasya* ve binası köylerimizde *Karapapaklar* in atalarının «Terekeme-Ağızı» özelinden çokluğu, bugün bile korudukları, hayretle görüldü.

nitro PDF
professional

download the free trial online at nitropdf.com/professional

E K L E M E L E R

I.-Eski Karabörklüler ile Bugünkü Karakalpakkılar

Bunlar üzerine, rahmetli Kazanlı Prof. Dr. Reşid Rahmeti ARAT'ın 1953 te İslâm Ansiklopedisi'nde çıkan (VI. 284-288) "Karakalpakkılar" maddesinde, yeterli bilgiler vardır. Aşağıda, küçük ilâvelerle bunları özetliyoruz.

Batı-Türkistan'da Aral gölü yanında Üstyurt ile Amuderya-Ağrı ve Kızılıkum çölü batıgüneyindeki Karakalpakistan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni yüzölçümü 206 bin km². olup, bugün yarınlı milyonu bulan nüfusunun % 40 kadarı, yarıyerleşik ve göçebe yaşıyip, "daha çok koyun sürüleri" besliyen Karakalpak adıyla tanınan Türk uruğundandır. 1936 yılına deðin Kazakistan'dan sayılan bu ülkeyi Bolşevik Rusya, kasden Özbekistan S. S. Cumhuriyetine' bağlamış; başkentlerini de, Törtkü'l (Dörtgül) den Nukus'a aktarmıştır.

Komşu ve urukdaş Kazak Türkleri'nin "Kızıl-Böriük (Börk)" ve "Konğur-Böriük" oymaklarının adları gibi, öteden beri kara-kuzu derisinden kalpak giymelerinden bunlar da, "Kara-Kalpak" diye tanınmışlardır. Yüzyıllardan beri sîrf kara-yünlü cins koyun sürüleri besleyen ve bunların körpe kuzularını 2-3 günlük sîken, pösteklerinden kalpak ve kürk yapmak için kesen Karakalpakkılar'ın güzelce sepiledikleri (dibâgat ettikleri) cins kara-kuzu derileri, en çok İdil ağızındaki Astarkan şehrinden dünya piyasalarına satıldığı için, Rusların buraya verdiği adla, "Astragan", diye tanınmıştır.

"Karakalpak" adı, ilk olarak 1598 yılında komşu Buhara Hanlığı belgelerinde geçer. Karakalpakkıların millî gelenek ve atalar hâtıralarında, dedelerinin, eski Kıpçak-Eli'nden Aşağı-İdil boylarında, yani Astarkan ülkesinde yaşadığı anlatılır. "Buralardan göçetmelerinin sebebi ise, Temür'ün (1395 te, Kazan şehri yanındaki) Bulgar şehri'ni târibi; ve başka bir rivayete göre de, Kazan'ın (1552 yılında) Ruslar tarafından işgal edilmesidir". Bu yüzden doğuya göçler sırasında, Karakalpakkılar'dan bir kol da, Semerkand doğusundaki Zerefşan bölgesine yerleşip, geçen yüzyıla deðin kendi Hanları ile idare edilirlerdi.

869 yıllarında İdil Irmağı boyundan Karadeniz kuzeyine göçen Peçenek Türkleri, doğudan gelen Kuman-Kıpçaklar'ın baskısıyla Özü (Dnepr) Irmağı batısına geçmişlerdi. Sonradan barışip anlaşan bu iki kardeş urug, 1103 te Kiyef-

nitro^{PDF} professional

download the free trial online at nitropdf.com/professional

Rusları'na karşı savaşmışlardı. 1146 da Kiyef Kronikinde bu Türkler, "Kara-Börkler" anlamına rusça "Çernie-Klobuki" diye anılıyor; 1192 ve 1202 yıllarında da bu ad geçiyor. İlhanlı Veziri tarihçi Reşideddin, 1239 vak'alarında, Ruslar'a komşu olan bu Türkler'in adını, farsçaya çevirerek "kavm-i Külhâ-i Siyâh" (Kara-Börk uruğu) diye tanıtıyor.² 1333 te ölen El - Nuveyri, Altınordu'daki Kıpçaklar'in onbir boyundan birisinin "Karabörklü" olduğunu; 1327 de ölen Şemseddin Dımaşkî ise, bu Kıpçak boyalarından ikisinin "Karabörklü" ve "Boruçoğlu" adlarıyla tanındığını³, bildirir. Yukarıda (s.11), resmi Safavî tarihinde 1577 vak'aları anılırken, Dağıstan güneyinde 4-5000 askerleriyle Osmanlılar'a meyleden "Karabörk tâfesi"nin, eski "Şirvan sipahileri kalıntısı" sayıldığını, görmüştük.⁴

İdil boylarında iken Nogaylar, ve göçten sonraları da Khivalilar ile Hanları ortak olan Karakalpaklar'ın ağızı, bugün Kazaklar'ın şivesinden bir koldur.

II.- Küt-Aras, Boyalarından Göçme Sulduz-Karapapakları

Güney-Azerbaycan'da Ürmiye gölü güneyindeki *Sulduz* bölgesi *Karapapakları* üzerine, W. BARTHOLD'un yazısını ikmal eden merhum Bakulu Mirza BALA'nın 1953 te İslâm Ansiklopedisi'nde (VI. 330-331) çıkan "Karapapaklar"; ve Çarlık Rusya'nın son Ürmiye Konsoloslarından V. MİNORSKY'nin, tercümesi İslâm Ansiklopedisi'nde (XI.11) yayımlanan "Sulduz" maddelerinde bilgi vardır. Bunların özetini, küçük ilâvelerle aşağıya alıyoruz.

Gence'nin Şemşedin ve Kazak ile buraya komşu Tiflis İli'nin güney kesimlerindeki Borçalı (eski: Loru Vilâyeti), 1801-1804 te Rus istilâsına uğramıştı. 1824 te Tiflis'i istirdad için kuşatan İran Velâhdi Kaçarlı Abbas - Mirzâ'ya yardımcı olan Karapapaklar'ın birtakımı, onun bozgunla çekilmesi sırasında, artık yerlerinde kalamaz oldular, Revan-Khanlığı'na göctüler. 1827 yılında Revan

2) Bugün İran'ın Fars Vilayetindeki büyük göçebe *Kaşkay* Türkleri içindeki bir boyacıda farsça, "Külah-i-Siyah" deniyor (Mirza BALA, "Karapapaklar", IA, VI, 339).

3) Karadeniz kuzeyindeki Kıpçaklar'dan satın alınarak Mısır'a götürülenler, yüksek savaş ve idare kabiliyetleriyle, orduya girmişlerdi. Bunlardan Mısır ile Suriye Kölemen Sultanı olan ve putatapan Cengizli : İlhanlı ordusunu bozan büyük İslâm-Türk padişahı *I. Baybars* (1260-1270), ve oğlu *Berke* (1270-1279), Kıpçaklar'ın "Borçoğlu:Borçalı kabileinden idi" Bunlar ve 1382 yılına kadarki halefleri, Kıpçak soyundan gelen Mısır Sultanları olup, ordu dili ve edebiyatta Kıpçak türkçesini Mısır ile Suriye'de geliştirmiştir (A. Zeki V. TOGAN, Giriş, I. 163, 179-180) ve Akdeniz kıyılarında Kıpçak ağızı ile güzel eserler yazdışmışlardır. Hattâ bu geleneğe, Kıpçak ağızı ile konuşan Çerkes Kölemen Sultanları (1382-1517) da uymustur.

4) Şirvan'da Gökçay'ın Karasubazari nahiyesinde iki köyün "Karabörklü" ve Gence'nin Kazak kazasında bir köyün de "Karapapak" adını taşıması (Mirza BALA Karapapaklar, IA, VI, 330), aynı uruğun giydiği başlığı ^{Geleneklerde} Kürdünliği kuzeyinde "Börk" ve güneyinde de "Papak" denilmesinden ileri geliyor.

ile Nahçıvan'ın da Rus işgaline uğraması ve Şubat 1828 Türkmençayı Barışı ile Aras Irmağının sınır kesilmesi üzerine, savaşa katılan Karapapaklar, buraları da bırakarak, 1828 yazında "800 âile,, halinde (her âile, birkaç evli) Tebriz Vilâyeti" ne sığındılar. Azerbaycan / Tebriz Umumîvâlisi Veliahd Abbas-Mirzâ'ya, yilda 12 bin tümen vergi ve 400 atlı asker vermek şartı ile, kendi başkanları Mehdi-Khan idaresinde gelip, Saldız bölgесine yerleştiler. Yine 1828 de, Sünni Kazaklar, başkanları Masum-Beg ile birlikte buradaki Khalifeli köyüne ve Şemşedinlü oymağı ise, ayrıca üç köye yerleştirildi. Mehdi-Khan idaresindeki (Borçalı) Karapapaklar : Terkevün, Saral, Arpalu (okumuşlarca yanlış olarak : Araplu), Canahmedli, Çakarlu, Ulaşlu adıyla 6 oymaktılar.^{4a} Bunlar, 1934 yıllarında 100 den çok köyde oturuyor ve 6000 âileyi aşıyorlardı.

Fars Pehlevî Sülâesinin Şahlığı geçmesiyle 1925 ten sonra türkçe okuyup yazmaları yasaklanan bütün İran Türkleri gibi, Saldız'daki Borçalı-Kazak ve Şemşedin kollarından Karapapaklar da, kendi şiveleriyle zengin halk edebiyatı ve âile gelenekleriyle, millî varlıklarını koruyabiliyorlar. Bunlar zeki, çalışkan ve çok iyi binici olarak tanınmış olup, bütün Karapapaklar'daki gibi, kadınları hürdür ve evde büyük söz sahibidir.

III. -Kars-Karapapaklarının 1877 Savaşı ile Millî Mücadeledeki Yararlıkları

Bugün Türkiye'de en eski sınırboyumuz sayılan Kars İli'nin, "serhad-ruhu" nu taşımakla çok ünlü olan bütün halkı gibi, Karapapaklar da Türk-Rus Savaşları ile, son Ermeni ve Gürcü işgalleri (1918-1921) sırasında, destanı kahramanlıklar ile çok yararlıklar göstermişlerdir. Biz bunlardan, 1293/1877 Rus Savaşı sırasındaki: Anadolu Ordusu Başkumandanı Müşir (Mareşal) Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın "Sergüzeş-i Hayâtının Cild-i-Sâni;" ve 1877 de Anadolu Cephemizde Ordu - Mühimme Kâtibi olan Erzurumlu Mehmed Ârif Beğ'in "Başımı-zagelenler" kitapları ile, 93/1877 de Kars Muharebelerine katılan Kurmay Binbaşı İsmail Hakkı Beğ'in el yazması "Notlar"ından çıkarılan bilgileri, 1958 de "Edebiyatımızda Kars-II. Kitap"ta (s.11-12,39-41) yayımlamıştık⁵. Bu belgelerde, Karapapaklar'dan Borçalı Mihrali-Beg'in; Mayıs 1877 başlarında Kars köylülerinden 5-600 gönüllü atlıya Binbaşı rütbesiyle Kumandan tayin edildiği; bu atlılarla yaptığı serbest akın ve baskınları ile Rus ordusuna pek çok ziyanoları ve rip, dehşetler salarak, saldat ve kazak-milislerinden uğradıklarını kırdığı; 2-300 ordu atı kadana, binlerce etlik koyun, arabalar dolusu kantin yiyeceği-içeceği, posta paketleri ile telgraf ve telefon teli kangallarını Başkumandan'a getirdiği; 1878 de savaş bitince de Atlıları ile Sivas'a göçüp yerleşerek, 1890 da Sivas'ta

4a) 1924 yılına kadar resmen Borçalı güneyinde ve Pembek kesiminde kullanılagelen Saral, Arpalu ve Ulaşlu köy ve bölge adları, bu oymakların hâtitmasını taşıyordu.

5) Daha önce rahmetli İsmail Hâbib SEVÜK, 13 Haziran 1937 günkü "Cumhuriyet" gazetesinde "Mühür-Ali" (Mihrali-Beg) 1943 tarihli sanat "12'den Yazilar" kitabında (s.339-340), 1877 de Mihrali-Beg Atlı Gönüllü'nün yararlıları ilk iki kaynağı göre anlaşılmıştır.

40. Hamidiye Süvari Alayı kurup, Kumandanı olduğu, anlatılmaktadır. Baş-kumandan Gazi Ahmet Muhtar Paşa, 15 Ekim 1878 Alacadağ Bozgunu'nuza üzerine Kars'a çekilirken, maiyetinde kalan Karapapak Hasan ve Hüseyin Kardeşler'in, üzerlerine gelen Rus-Kazak atlıları hücumunu gericevirecek, Kumandanlarını öldürüp geri döndüklerini, ve bu sayede Ordu Karargâh evraklı ile kendisinin, düşman eline düşmekten kurtarıldığını, adıgeçen kitabında şükranla anmaktadır.

1918-1921 yıllarında Çıldır, Arpaçay ve Kars'taki Karapapaklar'ın Millî Şûrâ ve Türk-Milis teşkilâtlarında nasıl çalıştıkları, Ermeni ve Gürcü kuvvetlerine karşı, kadınlı-erkekli mücadeleleri; Kepenekçi'den Emin Ağa, Çıldır'dan Dr. Esad Oktay, Purut ve Koravel köylerinden iki Kâmil Ağalar, Calalı Mansur, Yukarı-canbazlı İlyas, Arstan ve Gökçe, Pekreşenli Ağadede, Sukharalı Molla-Nebi ve Hasan Ağalar, Akbabalı Ahmet Karaçanta, 1920 de Arpaçayı doğusunda çarışan "Çıldır-Gönüllü Alayı" ve bilhassa Akbabalı Hacı Abbasoğlu Mehmet Akbaba'nın Ermeniler'i yıldıran Akbaba-Zarşat Milisleri, Millî-Mücadele tarihimize anılan yüzaklarımızdır⁶.

IV.-Kars Karapapakları Ağızlarının Özelliğleri

Resmî rus istatistiklerinde 1910 da Kars İli'nin 99 köyünde sayıları 39000 gösterilen Karapapaklar da, 1915 Ocak ayında Çıldır-Ardahan-Göle'deki Türk'leri, "Osmanlı ordusunun Ardahan'a girmesine sevinerek, yardımcı oldunuz" suçu (?) ile Rusların büyük vahşetlerle açıktan kırgını sırasında; ve 1918-1921 arasındaki zalm Ermeni ve Gürcü işgalleri zamanında, bütün komşuları gibi, insanca çok zayıf verip, soyularak talandılar, ezildiler⁷. "Yeni-Türkiye'nin ilk askeri zaferi" ile 30 Ekim 1920 de Kars, 23 Şubat 1921 de de Ardahan-Çıldır kurtulunca, 1921 Moskova ve Kars Antlaşmaları ile, bugünkü Türkiye-Sovyetler Sınırı kesildi. Bu sıralarda 1920-1921 de sığınma ve 1924 e dekin de "mübadele"yolu ile, şimdiki "Ermenistan" ve Gürcistan S.S.Cumhuriyetleri ülkelerinden 45000 Türk, Kars İli'ne gelip yerleşti. 1922 - 1923 te Kars'taki kızıl Sovyet Konsoloslüğünün "gayreti"ile, bunlardan Şî'i olan 10 bin Türk, Arpaçayı doğusuna dönüp, geri gitti; geri kalanlardan 25000 den çoğu: Akbaba-Borçalı-Loru ve Karayazı dan gelme Karapapaklar idi. Bu yüzden bugün Kars İli'nde, biri Eski-Karapapaklar, öteki de Yeni - Karapapaklar denilmesi gereken, iki kol bulunmaktadır. Her ikisinin ağızları birse de, arada birtakım ufak değişikler görülmektedir, ki en seçkini de, İYOR ekinin Eskilerde-kalın ve ince sesliler için hep - ER, Yeniler' de yuvarlak ünlü sonlarında OR/OR (kuror/kuruyor, görör/görüyor) biçimine girmesidir.

6) Millî Mücadele yıllarında Karapapaklarımıza yararlıklarını için, şu eserlere bakılmalıdır:
a—KIRZIOĞLU, Edebiyatımızda Kars II. Kitap, 1958 İstanbul (s. 93-106. 140-141, 156-160);
b—KIRZIOĞLU, Millî-Mücadelede Kars, 1960 İstanbul; c—Kars Turizm ve Tanıtma Derneği, "Çıldır-Ardahan-Hanak-Posof", 1966 Ankara.

7) Bakınız : "Kars İli ve Geçerinde Ermeni Mezâlimi, 1918-1920., 1970 Ankara. Ayrıca, daktiolo bir sureti Ankara-Harp Tarihi Dairesi Başkanlığı Kütüphanesinde bulunan Kâzım KARABEKİR Paşa'nın «Sarıkent Kars ve Üzeri» 1 Haziran 1918 askeri hareketleri kitabı.

nitro PDF professional

download the free trial online at nitropdf.com/professional

Kars-Karapapkları ağızları üzerine ilk derlemeyi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili Tarihi Profesörü Genceli Sayın Prof. Dr. Ahmet CAFEROĞLU, 1941 yazında Kars'a gelişinde Türk Dil Kurumu adına yapmıştır. Özel işaretli harflerle ancak üç erkek ile Ahilkelek'li iki kadından (üçüncü kadın Azize Duman, "Yerli"olup, hayattadır) derlenen metinlerde ve "Sözlük" bölümünde, oldukça yanlışlar vardır⁸. *Kars-Karapapkları ağızı*'nı, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili Profesörü Karsta doğma Erzurumlu Sayın Prof. Dr. Selâhattin OLCAY, dört yıldan beri çevreyi köy köy dolaşarak ve konuşmaları banda alarak, en geniş ölçüde tesbit etmekte ve güvenilir ilmî usullerle islemektedir⁹.

Biz, 1939 dan beri Kars'ta verdigimiz konferanslarda belirttiğimiz bu ilimizdeki *Eski* ve *Yeni Karapapkalar*'nın ağız özelliklerinin başlıcalarını, aşağıya alırken, kökleri Aşağı-İdil ile Dağıstan'daki *Kuman/Kıpçaklar*'dan gelen bu urugumuzun, eski atalarının dil hususiyetlerinden başka, bugünkü *Azerbeycan lehcesi*'ne bağlı bulunduğu da, işaret edelim.

1) En eski türkçede ve bugün Kazan ağızındaki gibi, bir hecede *iki ünsüzü söyliyemezler*, araya bir ünlü katarlar : *Alip-Aslan* / Alp-Arslan, *beriyh* / berk, *börüyh/börk*, *hériyh/herk* (nadas), *kalikhdm/kalktm*, *kırkjh/kirk* (sayı ve emir), *örüs/förs*, *Türüyh/Türk*, *Türüyhman/Türkmen*, *Karis* Kars (NC, NG, ND, NT ise, tek ses gibidir ki, Göktürklerde de böyle idi).

2) *Ünlüyle başlayan sözlerin önüne, bazen aşırı derecede H eklenir : hal / al* (al karıştı denilen cin), *harikh/ark*, *holukh/oluk*, *his/is*, *hởme/örme*, *hởume/ürme*; hattâ yabancı dilden: *hasaf/asâ*, *hasand/fâsân* (kolay), *hağıhk/akik*, *hümbet/ümmet*.

3) *N ve NG dan önce gelen B ler, M ye çevrilir : men/ben, manğa/bana, ming/ bin* (sayı ve emir), *munçukh/boncuk*, *muna/buna* (tek olursa "lu"sölenir) *Esmender/Esbender*: Sipendiyâr.

4) Birtakım sözlerde, *sonlardaki eski K sesi yaşıyor : ardıncakh/ardınca, boyakh/boya, suvakh/siva, yaylakh/yayla, bizceyh/bizce, otakh/oda, yamakh/yama, tofluçakh/topluca, Arafçakh/Arapça, Gürçuceyh/Gürcüce, Türüyhçeyh/Türkçe, Urusçakh/Rusça*.

8) A. CAFEROĞLU, Doğu İlleri Ağızlarından Toplamalar-I., 1942 Ankara, s. 17-84, 230-288 (Sözlük).

9) Türkiye-Sovyetler ortak anlaşmasına göre, bente şırırilecek olan Arpaçayı suları altında kalacağından, başka yerlere göçmesi gereken şu köylerdeki halkımızın ağızı da, *Karapap* -k ve onlara yakın olduğundan, Türk Dil Kurumu'nun teklifi ve maddi yardımları ile, Sayın Prof. Dr. Selâhattin OLCAY, bunların da ağızlarını 1971 de derleyip tesbite başlamıştır : *Büyük-Aküzüm*, *Küçük-Aküzüm*, *Astakhana:Arslanhane* ve *Milaith*, *Kinegi* (Kazakistan'daki Kazak-Kiçiyüz kolundan "Kineki" oymağının adını taşıy) *Yalçınlar*. Bu sonuçu köyün 1960 tan önceki adı *Kinegi*, büyük Kazak uruğunun *Karapap* -k yurutucu adı / oymağının tanıttığından, çek mühimdir.

nitroPDF professional

download the free trial online at nitropdf.com/professional

5) İstanbul ağzında N ye dönen *eski NG/NĞ*' sesleri, çok belirli söylenir: *manğa/bana, sanğa/sana, onunğ/onun, Tangrı/Tanrı, pungar/pınar, géngiş/geniş, düngür/dünür*.

6) Baştan sonraki KA'lar kalın seslerde KHÇ, ince seslerde YH ve ünlüden önce gelirlerse Ğ biçiminde söylenir: *Kayikh, kulakhlikh, korkhu, Türüyh/Türk, böyüyh/büyük, kayığa, böyügün* (bir sözdeki iki KE den biri KE,G veya Ğ olur, ötekisi YH biçiminde söylenir: *erkeyh/erkek, üsgeyh/yüksek, göğçeyh/gökcek, egsiyh/eksik, görevin/görelim: görevim, keyhlig/keklik, ürkeyh/fürkek*).

7) İYOR/UYOR eki, düz ünlülerde ER (Eskiler'de, yuvarlak ünlülerde de), yuvarlak ünlüler sonunda OR/ÖR olur: *Kalér/kalıyor, kirér/kırıyor, gelér/geliyor, içér/içiyor, tutor/tutuyor, olor/oluyor, görör/görüyor, süpürör/süpürüyor*.

8) KIN/GİN sonekli sıfat ve edatlar, NIK/NİK sonekiyle de söylenir: *yornukh/yorgun, darnikh/dargin, büznüyh/büzgün, üzönüyh/üzgün, tökünyuh/dök-kün/ dökünük*.

9) Emir kipinin ikinci-kişisi sonuna, eski metinlerimizdeki GIL/GİL ekinin AN/EN eklentisini almasından ibaret, GINAN/GİNEN; ve istek kipinin birinci kişiçi çokcasının sonuna da IN/İN eki katılır: *apargunan/götürüver, algunan/al: aliver, gelginen/gel, otugunan/otur, alagin/alalım, görevin/görelim*.

10) Ad ve sıfatlardaki AN/EN soneksi, *bazen AGAN/AĞAN, EGEN/EĞEN* oluyor: *çalagan pişiyh* (kedi), *durağan oğul*, *kaçağan at*, *kapagan kuş*, *gezegen avrat*, *güleğen kız*, *piteğen* (bitek, münbit) yer.

11) Y sesi, birtakım söz başlarında düşer, bir takıma da eklenir: *alaz/yalaz, ıldız:ulduz/yıldız, uca/yuca, üz/yüz* (çehre ve emir), *üzges/yüzgeç, yége/yäge* (demir törpü), *yérişme/erişme, yeher* (yeğer) /eğer (at üstüne konan), *yesir/esir*.

12) Birinci-kişinin çokcasındaki IZ/İZ yerine, IK/İK söylenir: *kalmışikh/kalmışız, anlarikh/anlarız, bileriyh/biliriz, bilériyh/biliyoruz, görriyh/görürüz*.

13) Durum belirten I/YI, İ/YI deki Y ler, N ye çevrilir: *adani/adayı, dedeni/dedeyi, arpanı/arpayı, bugutunu/bugutuyu* (erkek-geyiği), *örtünü/örtüyü*.

14) Durum ulacı MEKSİZİN/MEDEN yerine, MAMACA/MEMECE söylenir: *katmamacı, görmemece, bézdirmemece, üzmemeye, bilmemece*.

15) İLE/LE edat ve bağlacı, INAN/İNEN olur: *at-man, kuzuy-nan, men-inen, gül-ünen, gözüy-nen, siz-inen*.

16) Sorgu eki MI/Mİ'ler, kişi eki ile işaret sıfat ve zanfirlerinden sonra gelir: *alipsanğ mi/ almiş misin, gelirem mi/gelir miyim, gédzejyhding mi/gidecek miy-din, budu mu/bu mudur, ordadi mi/ orda midir, öydedi mi/evde midir,*

Created with

17) Fiillerden sonraki Kİ bağlacı ardından DE söylenir: *anglaştlér ki/de, görmedim ki/de, durgınan ki/de, eleme ki/de, aitauki/de haradda (nerdedi)*.

nitroPDF professional

download the free trial online at nitropdf.com/professional

18) G/Ğ ve GE lerden dönme V ler, eski biçimıyla söylenir : koğa/kova, koğan/kovan, düğe: düğe/düve, göğerti/güverti, gögerçin/güvercin, güge/güve, soğan/sovan.

19) "kadar" anlamına dek/tek, degin'den başka : çak/çek, çan/çen, kimi/kimin, tan/ten ulaçıları da kullanılır : orya çakh, bulana çan, kişi kimin, ölene ten.

20) KS/SK/,DS/SD,TS/ST çift sesleri ile S ve R, bazen önceki heceye alınır : üsgeyh/yüksek, egsi/eski, tustakh/tutsak (esir), tüstü/tütsü, yasdi/yatsı, kisme/kimse, tesbi/tepsi, dorgu/doğu, torpakh/toprak, surfa/sofra, terpen/depren.

21) Dudak-ünsüzlerinden B→P ve V, P→F olur ; piçin/biçin, püyhme/bükme; pütün/bütün, bava/baba, çovan/çoban, diveyh/dibek, alif/alıp, Araf/Arap, toflu/toplu, uçuf/uçup.

22) Diş-ünsüzlerindeki değişimeler : C/Ç→J/S, NC→MÇ,S den sonraki T/ D ler ve L ile Z ler, S olur; N den sonraki eklerde D ler ise, N ye çevrilir:géje/gece, aşdı/açıtı, birimçi/birinci, yassi/yatsı, kassakh/katsak, ossun/ olsun, gesin/gezsin can-nan/can-dan, basın-nan/başın-dan, duran- nan/duran-dan.¹⁰

10) Karapapak ağızı özellikleri'nin hepsini, yer darlığından burada belirtmemiyoruz. Geri kalınların başlıcalarına işaret edelim :

a— Diş-ünsüzlerinden sonraki L ler, D ye dönüsür: udar:uçlar, üşdü:üçlü, addim:adlım (nâmdâr), asdan:arslan, yaşdandi:yaşlandı, atdi:atlı, kızdar:kızlar.

b— Olumsuzluk bildiren MAZ:MEZ yerine, MAR:MER ve MAN:MEN geçer : almaram: almazam, dutmarikh:tutmaz : tutmayız, bilmeriyh:bilmeziz getmenem:gitmezem, iğlemeniyh: iglemeziz ("İğde"deki gibi, güzel koku koklamayız), bilmenem:bilmezim, okhutmanam:okutma-zum, kırmanam:kırmazam.

c— Düşen sesler : geniş-zamandaki üçüncü-kışi tekcesi sonunda R ler; ve kişi-zamirleri sonundaki I:U ünlülerini düşer : olu:olur, otdu:otur-du, otu:otur, götü:götür, kaldırı:kaldırır, kırdırı:kırdırır, anasın(i) gör kızın(i) al,kırağın(i) gör bezin(i) al, yolum(u) kesdi, boynun(u) dutdu, éşin(i) buldu.

d— M ve N den sonraki L ler, N olur : kumnuhk:kumluk, damnar:damlar, şemniyh: şenlik, günner/günler, ünnedi/ünledi (bağırdı).

d— Sonu R ile biten sözlerden sonra gelen L ler, R ye döner : Çıldır-ri:Çıldır-li, yer-ri:yerli, kar-rikh:kar-lık, tür-rü:türlü, yar-rar:yarlar.

e— Bir sözde iki yerde R geçerse, birisi L ye çevrilir : karaltı:karartı, Grigol:Grigor, ülüzger: rüzgâr, zaral:zarar, bileller/bilirler, gülerler/gülerler, sorallar/sorarlar. Bunun gibi, bir sözde L bulunursa, birisi N ye, iki N bulunursa, birisi L ye çevrilir: sinsile:silsile, zenzele:zelzele canal:cânâan, cünlâ:cünûn.

f— AĞ:AV, EĞ:EV ve AY:EY sesleri yuvarlaklaşarak; ÖY:ÖĞ, ÖY veya OO:ÖÖ, OU: ÖÜ biçiminde söylenir : toyukh:tavuk, (tağuk), soyukh:soğuk(sağuk), koun:kavun (kağun), çoodar:çavdar, çoyürme:çevirme, dögül:değil, Aznour:Aznavur, döölet:devlet, söyüümme:sevinme, (tay, taylakh, çaylakh, léylek sözleri ise, aynen söylenir).

g— Kalın seslerde KE:GE ünsüzü bazen başta gelir : kâl:kal (manda boğası), kôl:kol (bodur ağaçlık), kôm:kom (koy-lagı), kâk:kör, kÿ:vey, kôtan/kotan, gönçül:gönü'l.

Created with

professional

download the free trial online at nitropdf.com/professional

V.—Rus İcadı “Âzerî” Deyiminin Türklüğe Aykırılığı ve Zararları

a) ”ÂZERİ” Deyiminin eski doğru ve yeni uydurma anlamları : ”Âzer” farsça ateş, od, nâr; Eski-İran’ın Ateşetapanları’na göre Güneş Meleği. ÂZERİ, farsça Ateşetapan, Mecûsi dininde olan. AZERBAYÎGÂN, vaktiyle Tebriz’de mevcut bulunan bir Ateş-Tapınağı; bu yüzden Tebriz şehri ile çevresine de denir. Bugünkü Azerbaycan adı, bundan çıkmadır.¹¹

Prof. Dr. M. Fuad KÖPRÜLÜ ise, ”ÂZERİ” üzerine (İA, II. 118-119) şu bilgileri veriyor : ”(Güney-) Azerbaycan’daki eskiden beri (Fars halkınca) kullanılan yerli lehceye, X. -XIII. Asır İslâm müellifleri ÂZERİ adını verirlerdi ki, bu lehcenin Fârisî lehçelerinden olduğu, muhakkaktır. (891 de eserini yazan) YA’ KUBî, X. Asırda ÂZERİ tabirini, Azerbaycan’daki yaşıyan İranlı (Fars) halkın adı olarak kullanır.” (İslâm iken dönerek resmen Hristiyan ve Rus olan Muallim) ”Derbendli Mirza KÂZIM BEG (1802-1870), ilk defa 1839 da Kazan’da (Türk-Tatar dili grameri üzerine) rusça neşredilen eserinde, ÂZERİ adını verdiği lehçeyi, ilk defa Şîmâli – yani Kafkasya’da söylenen – ve Cenâbi – yani İran-Azerbaycan’da söylenen – olmak üzere ikiye ayırmıştır.” Böylece, biri Eski-Tebriz Farsçası, yenisinin Azerbaycan-Türkçesi’ne ait ÂZERİ deyimi, ”birbirinden tamamıyla ayrı iki mânaada kullanılır” oldu, kimi Avrupalı müsteşrikler de, Ruslar gibi ÂZERİ tabirini, bu son mânaada kullanmaya başladılar. 1918 de ”Azerbaycan Cumhuriyeti”nin kurulması ise, ”ÂZERİ tabirinin, buradaki Türkleri ve onların dillerini ifade için kullanılmasını intâç etmiştir.”

Halbuki, mîntik ilmine göre bir ad, apayrı cinsten iki nesneye verilemez : ÂZERİ-FARS ve ÂZERİ-TÜRK demek, FARS soylu TÜRKEMEN, TÜRK soylu FARS demek gibi pek saçma olur. Rus icadı ikinci mânaya, yeni Bolshevik oyununa, Türkler âlet edilmekte ve bundan en çok, ”ARYA-MÎHR” (Ar-yanıları-Güneşi) olduğunu haykıran Fars İranlılar faydalananmaktadır.

b) 1918 den önce Türkler'in Şî'ilerine TAT/ACEM, Sünñilerine TEREKEME denirdi. Bugün de Kars İli ve çevresinde görülen ve ne yazık ki ”Seçimler” sırasında daha çok yüzeçikarak Millî-Birliğimizi yaralayan durum, dün söyle idi : birinci-kışi zamirini ”MEN” diye konuşan Türkler'in Şî Mezhebindekilere türkçe TAT ve arapça ‘ACEM, Sünñilerine de TEREKEME (Terâkime=Türkmenler) denilmesi Tiflis, Revan-Nahçıvan ve Azerbaycan'da halk deyimleri olarak yaygınlaşmış. Çarlık Rusyası ise, bunlara asla TÜRK dedirtmemek için, ”TATAR” veya ”Aderbaycanski-Tartar” deyimini her iki mezheptekiler için resmen ve israrla kullanıyordu¹².

11) Ş. SÂMI, Kaamûs-i Tükî, 1900 İstanbul, s.26, 1294; Ziya ŞÜKÜH, Farsça-Türkçe Lügat, 1944 İstanbul, s. 36-37.

12) Meselâ , 1894 te çıkan resmi rusça ”Ansiklopedi Sözlüğü”ndeki ”Kafkasya” maddesinde (XIII. 837) : Tiflis, Erivan (İğdır dahil), Gence (Karabağ dahil) ve Baku illeri ile Zakatal Sancağı’ndaki 1 738 822 nüfuslu türkçe konuşanların hepsine, ”TATAR” denmiştir. Sonraki Ansiklopedi ve öteki yaynlarda da böyle denilmiştir (1908 Erivan Yılığında (III. 40-58), 40 993 Sürmelü:İğdir -Tuzluca-Aralıkhalkumuza da ”TATAR” denmiştir). 1921 başlarında Mokova Muahedesî Müzakereleri sırasında Sovyetler Murahhasının Türkiye Murahhaslarına, ”Sizin Kars’ta, Ardahan’da ne işiniz var? Araların arası Türk değil, Tatar’dır” (Dr. R. Nur, Hayat ve Hâtıratım, 1968 İstanbul, İ. 10) deutscherlardur.

Çarlık ve Bolşevik Rusyasının tesiriyle, özünü "Âzerî" sayan "Azerbaycan Cumhuriyeti"ni idare eden iktidar partisi "Müsâvât Fırkası" Başkanı Resulzâde MEHMED EMİN Bey, şu gerçekleri belirtiyor : burada *seçkinler*, "tahsilini Fârisîce görüyor, Fars terbiyesi alıyor, bir *Fars* (Acem) gibi düşünüyor ve *ken-disinin, doğrudan doğruya İranlı* (*Fars/Acem*) olduğuna kaani oluyordu. Manevi-yata hakim olan *ulemâ sınıfı* (ahundlar, seyyidler, mollalar) dahi aynı ruhta, aynı terbiyede ve aynı zihniyette idi.,¹³

İşte bu yüzden, 1918 Kırgını Felâketine deðin kendilerini yanlış olarak 'ACEM/İRANLI zanneden *Iğdırlı* ve Kars'ın *Arpaçay İlçesi/Süregel*'den birkaç Şî'i köylüleri, Taşnak Ermeni mezâliminden kaçarken, *Îran'da Maku Hanlığı* toprağına geçmiş, oradan da *Tebriz'e* deðin yayılmışlardı. Fakat, bilhassa *Maku'da*, Şî'i din adamlarının gözleri önünde malları yağmalanmış, irzlarına dokunulmuş; *Tebriz'de* de , "...Türkler!" denilerek, kendilerine hakaret edilmişti. Ancak, Osmanlı/Türk ordusunun geliş, *Iğdırlı* ve *Süregelli* Şî'i kardeşlerimizi kurtarmıştı. Neacidir ki, bugün müstakil Türkiye'nin yurtaþı olan Kars ile Ağrı ve çevresinin

13) Resulzâde Mehmed EMİN, *Azerbaycan Cumhuriyeti*, 1923 İstanbul, s. 9, 15.

Tesbitimize göre, Türkiye'de ilk defa "Azerbaycanlı-Türkler" anlamına "Âzerî" deyiminin kullanılma gafleti, Türkülerimizin İstanbul'da çikardığı "Türkocaklıları" 15 günlük dergisi "TÜRK YURDU"nda Ocak 1912 den itibaren başlamıştır. İttihad ve Terakki Fırkasından Saruhan/Manisa Mebusu olduğu halde, Rus Çarlığı pasaportu ile yaþayıp, ancak 1923 Ağustosunda ve Lozan Barışını müteakip Türkiye yurtaþlığına geçen ve bu zamana deðin İstanbul ile Ankara'daki makalelerinde israrla rusça soyadını kullanan merhum "Ahmed AGAYEF" (Agaoglu). Şirvanlı büyük Türk tiyatro yazarı şair "Mirzâ Feth-Ali AKHUNDOF"un doğumunun 100. Yıldönümünü anma törenlerinden bahseden "T.Y." İmzalı (Ceak 1912 5. sayı, s. 127) makalesiyle bizim yazılı edebiyatımıza "Âzerî" deyimini ilk defa sokmuş oluyordu.

Bunun gibi, rusça tahsil gören Bakulu Türk milliyetçi merhum RESULZÂDE Mehmed Emin Bey de, aynı "TÜRK YURDU" dergisinde tefrika ile çikan "Iran Türkleri" makalesinin 2. sinde (sayı 14, 17 Mayıs 1328/30 Mayıs 1912, s. 431), *Tebriz İli/Güney-Azerbaycan Türkleri* için, "Âzerî" deyimini kullanmıştır. Böylece, "Türk" adını unutturmak için "Tatar" demekte titizlikle israr eden Rusya'nın 1839 daki iadi ve Avrupalı Müştereklerin de, işin içýüzünü bilmenden, benimseyip kullandıkları, Farsça "Ateþperest/Ateþetapan ve Fars-Âzerî" kavmi ile dilinin milli adı, soyu-sopu belli degilmişcesine, zavallı İki Azerbaycan Türkleri'ne de, Türkiye'de verilecek bir ad olarak yerleşiyor ve güzelim Türkocağı dergisi "Türk Yurdu"da, bu gaflete álet ediliyordu!. Azerbaycanlı Türkler koyu bir Fars uruðu adı ile Âzerî de-nilmesini, Ziya Paşa'ya (1829-1880) kadar Türkiye aydınlarının ve resmi makamların benimsediği Rûmî deyiminin durumuna benzetebiliriz!..

Köklü ve pek uyanık bir Türk milliyetçi olan Sayın Hüseyin Nihâl ATSIZ Bey'in, bütün Türkçülerce sevilerek okunan aylık "ÖTÜKEN" dergisinin son sayısında (Aralık 1971, s. 6), TÜRKİYEMİZDE "rusçayı iyi bilen bilginler"imizden bahsederken: "Baþkurt" Abdulkadir Înan, Âzeri Caferoğlu Ahmet ve Tatar-Kazanlı Ahmet Temir" demesini, doğrusu hayret ve üzüntü ile karşıladık. Umarız ki, Türkocağı yayımı "Türk Yurdu"nda tam 60 yil önceki gafletimizle yer alan Farsın kendi kâfîde "Created with NitroPDF" nitroPDF professional sevgili okuyucuları da benimsiyecelerdir.

deki refahlı ve itibarlı *Şi'i-Türkier*'e de, Fars dilince "ÂZERÎ" adı benimsetilmek isteniyor; ve türkçenin ses-uyumuna bağlı bulunan bu temiz Türkler, güzeli Türkçeleriyle, "Men Azarı'ym" diyor!...

e) *Millî Azerbaycan İdarecilerinin Türkçeye ve Türkliğe aykırılığı*. "Azerbaycan Cumhuriyeti" kitabında (s. 90), "Türkçe, resmi lisan ilân olunarak, Rusça'nın yanlış istihale (geçiş) devrine mahsus olmak üzere, *muvakkat bir zaman için kullanılmasına müsaade edilmişti*" diyen RESULZÂDE, gerçeki tam söyleyiemiyor. Eski Lise Müdürlerinden "Azerbaycanlı Efendizâde Mehmed ŞERİF" ise, 1921 de bu durumu açık yazıyor: "memurların yüzdedoksancı Rus olduğundan", bunlar devletin bütün muhaberat ve işlerine hâkimdiler. Onbir ay Başvekillik, sonra da Hâriçîye Vekilliği yapan *Genceli Avukat FETH-ALI KHAN KHOYSKİ*'nin, "Türklük ve İslâmîlikla alâkası yok idi. Azerbaycan'da resmi dili RUSÇA kabul edip, umumiyyetle Rus Memurlarını kabul eden de, bu zât olmuş idi." 1903 Rus Yılılığı'nda onun, 1902 de "resmen Rus milliyetini kabul edip, Hıristiyanlaşmış ve Vladimir ALEKSANDROVİÇ adını almış" bulunduğu, yazılıdır (*Azerbaycan ve İnkılâbı*, 1921 İstanbul, s. 32-33).

1918 de binden çok şehid veren Türkiye Mehmetçiklerinin kanı ve milyonlarca ordu masrafımız sayesinde Baku'nun kurtarılması ile İstiklâlini kazanan Azerbaycan'ı^{13a}, kozmopolit ruhlu idarecileri, utanmadan 1919 da bizim Van ve Bitlis İllerimizi Ermeniler'e, Artvin ile Batum Sancağımızı da Gürcülere peşkeş çeken "konferanslar"'a katılmış; onların Sürmeli (İğdır), Kars ve Oltu Sancaklarını Azerbaycan'a katma kararını uygulamak için gönderdikleri Fevkâlâde Mûrahhas Nazarîoğlu İsmail'in faaliyetini, 10 Aralık 1919 da Erzurum'da Kolordu K. Kâzım KARABEKİR Paşa tesbit etmiştir¹⁴. Bugün bu gerçeklerden habersiz birkaç gencin, 1967 KARS YILLİĞİ'nda (s. 185-187), "Kars'ta Azeriler" den, "akordeon, klarnet ve caz-davullu" Rus çalgıları ile oynanan "Azeri oyunları"ndan bahsederek, Türkiye'nin dünkü hâkim babalarına, "Şalvari şaltah Osmanni" demeleri, Kars Rus Konsolosları ile Sovyet Ticaret Mümessilliğinin propagandalarına katılmalarındandır. Bereket ki, Karapapaklar, bu gibi düşman propagandalarını benimsemiyorlar.

ç) *ÂZERİ* adını, kavim anlamına Bolşevik Ruslar yararak benimsettiler. 27 Nisan 1920 Felâketiyle, tek kurşun atmadan Azerbaycan'ın başkenti Baku'yu

13 a) Türkiye Ordusunun Kuzey-Azerbaycan'daki fedakârlık ve erlikleri için, bilhassa şu resmi esere bakınız: E. Kaymakam Rüştü, *Büyük Harpte Bakú Yollarında 5. Kafkas Piyade Fırkası*, 1934 İstanbul Askerî Matbaa.

14) Van ve Bitlis için, Dr. Riza NUR, Resimli Türk Tarihi, 1925 İstanbul, IV. 245-246; İğdır, Kars ve Oltu'nun koparılması için de şuna bakınız: Kâzım KARABEKİR, İstiklâl Harbimiz, 1960 İstanbul, s. 399, 491 Çocukluk Baku'dan gelen "Türk İrtibat Zâbiti Raporları"nın 15 Aralık 1919 ve 7 Mart 1920 tarihlerini yüreklenmişdir. H. R. Azerbaycan'da yerli halkın Türkiye'ye büyük sevgi ve saygı be... (Dr. Riza NUR, "Rapor...")

ele geçenen *Bolşevik Ruslar*, Çarlığın "TATAR" deyimi yerine, buradaki Türk-lere artık resmen farsça "ÂZERİ" adını taktılar. Rusların yolladığı, dokuzu güzel ve fahiş rus kadını olan 40 kişilik "Sovyet Azerbaycan'ı Elçilik Hey'eti"nin başındaki İbrahim ABİLOF, 1921-1923 arasında Ankara'da açıkça casusluk yaptı ve Türkiye'nin resmi ağızlarına da, "Âzeri" deyimini yerleştirdi. Aralık 1921 de Batum'dan Samsun'a gemi ile gelen ilk Rus Sovyet Elçisi S.İ. ARALOV, aynı gemideki "Türkiye Matbuat Umum Müdürü" Karabağlı Türk olan "Ahmed AGAYEF" için, (1967 de türkçeye çevrilen) "Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları"nda (s. 44-45), bu yüzden resmen, "Azeri asılı" demiştir.

Bu Ağaoğlu Ahmed Bey'in oğlu Samed AĞAOĞLU, 1966 da gördüğü 1 200 000 nüfuslu Baku'da : % 19 Türk, % 35 Rus, % 25 Ermeni ve kalanın da yabancılardan ibaret olduğunu belirterek, şu pek korkunç gerçekleri anlatıyor: "Baku türkçesi, yüzdeelliden çok kelimesi rusça bir dil." Gazete, kitap, ve radyoların dili ise, (Iran Azerbaycanlılarını kandırmak için) daha çok türkçe. Bakuda türkçe, hızla kayboluyor. "Halk kendi arasında türkçeden çok, rusça konuşuyor. Bir de bu halka, TÜRK değil ÂZERİ olduğunu öğretmek, bir ÂZERİ MİLLETİ yaratmak için", Baku Üniversitesi ile Enstitüleri'nde çok çalışılmış. "Köroğlu AZERİ'dir tezi üzerinde yıllarca uğraşmış ilim adamları ile görüştüm. Türkçe konuştum; ama onlar bana, AZERİCE konuşuyoruz, dediler"¹⁵.

AZERİ adının Türklerle resmen verilip yayılması, en çok komşu İran'ın işine yaramıştır. Onlar bugün : Khoy, Ürmiye, Tebriz ve bütün Azerbaycan'da türkçe konuşan soydaşımıza, türkçe okuma ve yazmayı, okul açmayı, yayın yapmayı yasaklıyarak; onları Farshk kazanı'nda eritmeye çok gayret ediyorlar. Güney-Azerbaycan Türkleri'ne, 1925 te iktidara geçen Farslar, şöyle diyorlar : "Siz, Türk asıldan değil, öz-be-öz Fars neslisiniz. Sizin millî ve tarihi adınız, ÂZERİ'dir, ki bu da, hâlis bir Fars kavminin ismidir. Cengizliler gelince sizler, XIII. Asırda onların zulumü ile, yavaş yavaş Âzericeyi unutup, türkçe dânişmaya başladınız¹⁶. Şimdi gerektir ki, öz asliniza dönüp, sonradan gelme bu Türkî dânişmağı bırakacınız; çocuklarıniza Farsça adlar takıp, dilinizi de Farsî gibi güzel ve büyük atalar diline çeviresiniz!..."

Bilmeyiz ki, yukarıdaki gerçekler karşısında, Türkiye'de Millî Eğitim ve Kültür Bakanlarımız, Üniversitelerimiz, şu "ÂZERİ" deyiminin, kavim anlamında kullanılmasındaki Sovyet Rusya oyununa artık bir son verdirecekler mi?

Created with

nitroPDF® professional

download the free trial online at nitropdf.com/professional

15) Samet AĞAOĞLU, S.İ. Rusya İmparatorluğu, 1967 İstanbul, s. 24, 28.

16) San'an AZER (Mehmetlik ARAN), İhracat Türkleri, 1942 İstanbul, s. 346, 37.

VI. — Karapapak Ağızı Halk Deyişlerinden Örnekler

a) Koyuncu Karapapaklar'ın Sayaçı (Çoban)- Sözleri

1. A canım şışeyh koyun Bulamanğı téz yeti(r)	Yunğu bir döşeyh koyun Kırıldı uşakh koyun.
2. Canım boz-ala koyun Ağanğ seninğ ucunnan	Yolda yozala koyun Gözel kız ala koyun.
3. A canım göğce koyun Ağanğ seninğ ucunnan	Gédersenğ öğce koyun Dolanar beğce koyun.
4. A canım qemer koyun Ağanğ seninğ ucunnan	Balası emer koyun Bağlıyır kemer koyun.
5. A canım naris koyun Çovan senen küsüfdü(r)	Yunğu bir karış koyun Südünğ vér barış koyun.
6. A canım kürdü koyun Ağanğ seninğ ucunnan	Sürünün merdi koyun Hes çeyhmez derdi koyun.
7. Khırda-khırda çepişder Kışın soyuğ olanda	Yovşanınğ başın tişder Géder aranda kişdar.
8. A canım tatar kéçi Kışın soyuğ olanda	Kayada yatar kéçi Balasın atar kéçi.
9. A canım khallı kéçi Üsgeyh kaya başında	Memesi ballı kéçi Dutufdu(r) yallı kéçi.
10. A canım ala teke Gezeğen arvatdarın	Başıma bala teke Surfasın yala, teke.

SÖZLER: *Sayaçı*, yılın sayılı günlerini takvimini bilen usta çoban. *Şişek*, bir yaşında ve ilk defa kuzulayacak koyun. *Yunğ*, yün, yapağı. *Bulama*, ilk-süt yanı "ağuz'dan sonraki koyu süt. *Uşak*, çoluk-çocuk. *Yozalmak*, doğurmak. *Ucunnan* [ucundan], sebebinden. *Öğce*, önce, önden. *Beğce*, beg gibi. *Qemer* [Kamer], boz renkle. *Bala*, yavru. *Naris* [narınç], kırmızı renkli. *Kürdü*, iri-kuyruklu ve karaman cinsi denilen koyun. *Hes*, hiç aslâ. *Khırda-khırda*, ufak-ufak. *Çepiş* [*Çepiş*], altı ayla bir yaş arasındaki *çoban*. *Yovşan*, yavşan otu. *Tişder*, dişler, isırır. *Aran*, yaylakın tersi çukur ve kışlak yer. *Tatar*, çekik gözlü. *Khallı*, benekli. *Yallı*, Karapapak-Terekeme toplu raksi, halay. *Bala*, bebeğim. *Sıra*, sırası.

nitroPDF

professional

download the free trial online at nitropdf.com/professional

b) Birkaç Bayati (Mâni) ve Türkü Örneği

1. Éle mi balığ üzdü Koy malıñg éller yésin	Deryada balığ (y)üzdü Yémesin balığ üzdü (yüzlü).
2. Éle mi yatan karı Kişinin öyun yıkhar	Dağların yatan karı Akhşamnan yatan karı.
3. Éle mi téz agarı(r) Yarı çırkin olanıñg	Dağların teze karı Sakgaltı téz agarı(r).
4. Éle mi kız aranda Tanğrım, yaylakh çağında	Kızıl-gül kizaranda Kalmasın kız aranda.
5. Éle mi karkalandı Karkalar laçın oldu	Kar yağdı kar kalandı Laçınnar karkalandı.
6. Aşikh déyer bir aydı(r) Günde gördüğüm yarı	Bir ıldızdı(r), bir aydı(r) Görmemişem bir aydı(r).
7. Géderem Kazakh sennen Biléydim ayrılhkh var	Almadım mazakh sennen Gétmezdim uzakh sennen.
8. Dünyi'ye yayakh geldim Ömür dér ki: yüz oldu	Yatmadım uyakh geldim Gonşul dér: bayakh geldim.
9. Dağsdan dağ yéridi(r) Véran kalmış Akhiskha	Gürcüsdan bağ yéridi(r) Gözelin çokh yéridi(r).
10. Akhiskha'da men işderem Sarı-kızı alıcığın	Khançalımı gümüşderem Üç önerem, bir tişderem.

SÖZLER: *Bayati-* Oğuzların Bayat boyu adı ile anılan cinaslı mani. *Balığ üzdü*, balık yüzlü, uzun burunlu ve çırkin suraklı. *Kalandı*, üstüste yiğildi. *Laçın*, yalçın-kaya kuşu da denilen büyük kartal. *Karkalandı*, kargalaştı, karga gibi oldu [Türklerin yenilmesi ve Rusların galebesine teli mihtir]. *Mazakh*, mezak, tad. *Dünyi'ye*, dünya'ya. *Yayak*, yaya, yayan. *Uyak*, uyanık, ayık. *Bayak*, demin, az önce. *İşderem*, işlerim, çalışırım. *Khançal*, hançer. *Gümüşderem*, gümüşlerim, gümüş kaplatırım. *Tişderem*, dişlerim, diş bastırırm Created with Nitro PDF professional [efsaneleşen güzellikleri ile sarıñın Kıpçak-Kuman yurdu Ahiska'nın eski hanunu] belirterek.

nitropdf.com/professional

download the free trial online at nitropdf.com/professional

c- Çıldırlı Karapapaklar'dan Âşık ŞENLİK (1853-1912) tarafından 1877 Nisan'ı sonlarında söylenen ve *Mihrali-Beğ Athları Türküsü* olan 93 (1877) Koçaklaması

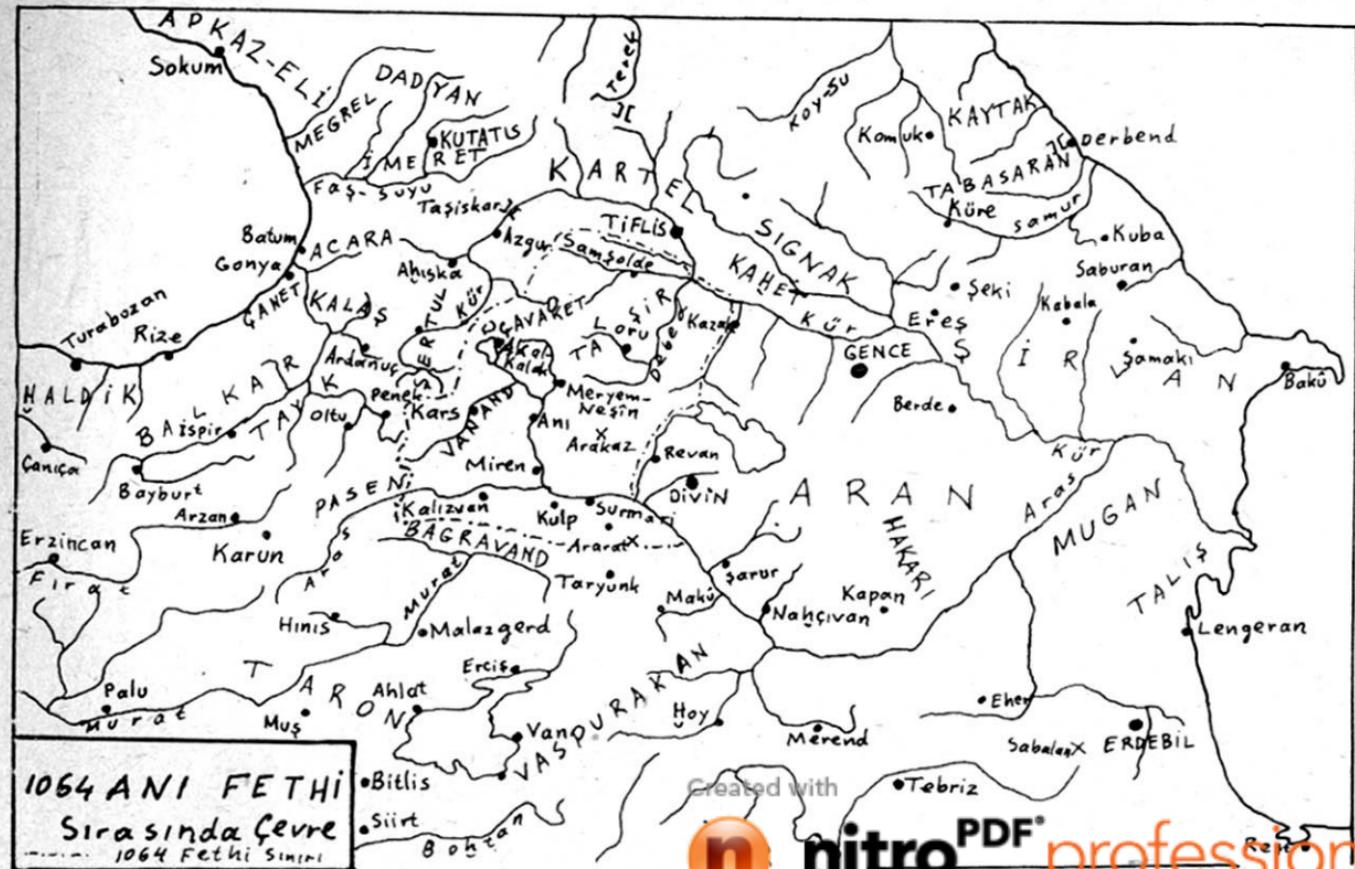
1. Ehli-İslâm olan eşissin, bilsin:
Can sağ-iken, yurt vérményih tüşmana.
İsterse Urusét, ne ki var, gelsin,
Can sağ-iken yurt vérményih tüşmana.
2. Kurşanıñg kılıncı, geyining donu,
Kavğa-kulutdarı sardı her yanı,
Doğu koç-ığidıng şan almakh günü,
Can sağ-iken, yurt vérményih tüşmana.
3. Esger olan bölyüh-bölyüh bölüner,
Kars-Kalası sandız mı ki, altınar,
Boz-atdar üsdünde kılınc çalınar,
Can sağ-iken, yurt vérményih tüşmana.
4. Kavğa günü nemert, sapa-yér arar,
Er olan, gösgünü tüşmana gerer,
Cemi Ervah, biznen méydana girer,
Can sağ-iken, yurt vérményih tüşmana.
5. Hele Al-Osman'ın görmüyüf zorun,
Din giyratı olan, tederiyih görünög,
At tepinög, baş kesinög, Kazağ'ın kırinög,
Can sağ-iken, yurt vérményih tüşmana.
6. Men-Esfer'di(r) bilinög Urus'unög esli,
Orman-yabanısı, balıkçı-nesli,
Khınzır sürüsüne dalış kurt misli,
Can sağ-iken, yurt vérményih tüşmana.
7. ŞENNİYH, ne durursuz, atdari mininög,
Sıra-kılınc tüşman üsdüne 'dönünög,
Artajakhdı(r) şanı bu Al-Osman'ıng,
Can sağ-iken, yurt vérményih tüşmana.

SÖZLER Urusét, gürcüce "Rusya". Ervah, "Üçler, Yediler, Kırklar" gibi Erenler/Ermişlerin kutlu ruhları, Al-Osman, Osmanlı Devleti/Türkiye. Kazak, Ukraynalı-Rus ve Kafkas İslâm unsurlarından kendi at ve kılıkları ile Rus ordusunda "milis" sıfatı ile savaşan süvari birliği. Men-Esfer, arapça "Sarı-oğulları" anlamına Ortaçağda Haçlı-Firenkleler ve Rum/Bizanslılar gibi amansız İslâm-düşmanlarına verilen "Beni-İr" adı dan bozulup, hakaret için Russala verilen sıfat.

nitro professional

download the free trial online at nitropdf.com/professional

1064 ANI FETHİ
Sırasında Çevre
1064 Fethi Sırası

nitro PDF® professional

download the free trial online at nitropdf.com/professional

Borçalı - Kazak / Karapapak uruğunun 1064 yılında Selçuklu Sultanı Alp-Arslan hazırladı. İslâm dinine girdikler zaman, bölgelerini ve çevreyi gösteren harita (bak. yukarıda s. 6-7).

TÜRK MİLLETİNİN ŞEÇERESİ İÇİNDE TEREKEMELERİN YERİ

Türkler; M.Ö. 200 yılında Çungensiyyorda (Doğu Türkistan'ın kuzey hâlgesinde) yaşamışlar e dört boydan tarihe girmiştir.

ÇUV GOEY
M.Ö. 1766

TA-Pİ
M.Ö. 1122

PE-Çİ
M.Ö. 1116

KIO-KUE
M.Ö. 627

TÜRK OYMAKLARI

Türkler 5 Ana Oymakla Yeryüzine Yayılmışlardır. (Şecere-i Türk)

TÜRK KAVİMLERİ

Türk Kavimleri iki (2) Büyük Soy olarak Yeryüzüne Yayılmıştır.

- A
URAL TÜRK KAVİMLERİ (FIN)
a-Voguller
1-Ostyaklar
2-Macarlar

b- Finler
1-Samodyerler
2-Estonlular
3-Mordvinler
4-Çeremisler (Moriler)
5-Vedyaklar (Udmurtlar)
6-Zaryenler (Komiler)

SELÇUKLU TÜRKLERİ

OSMANLI TÜRKLERİ

TÜRKİYE TÜRKLERİ

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

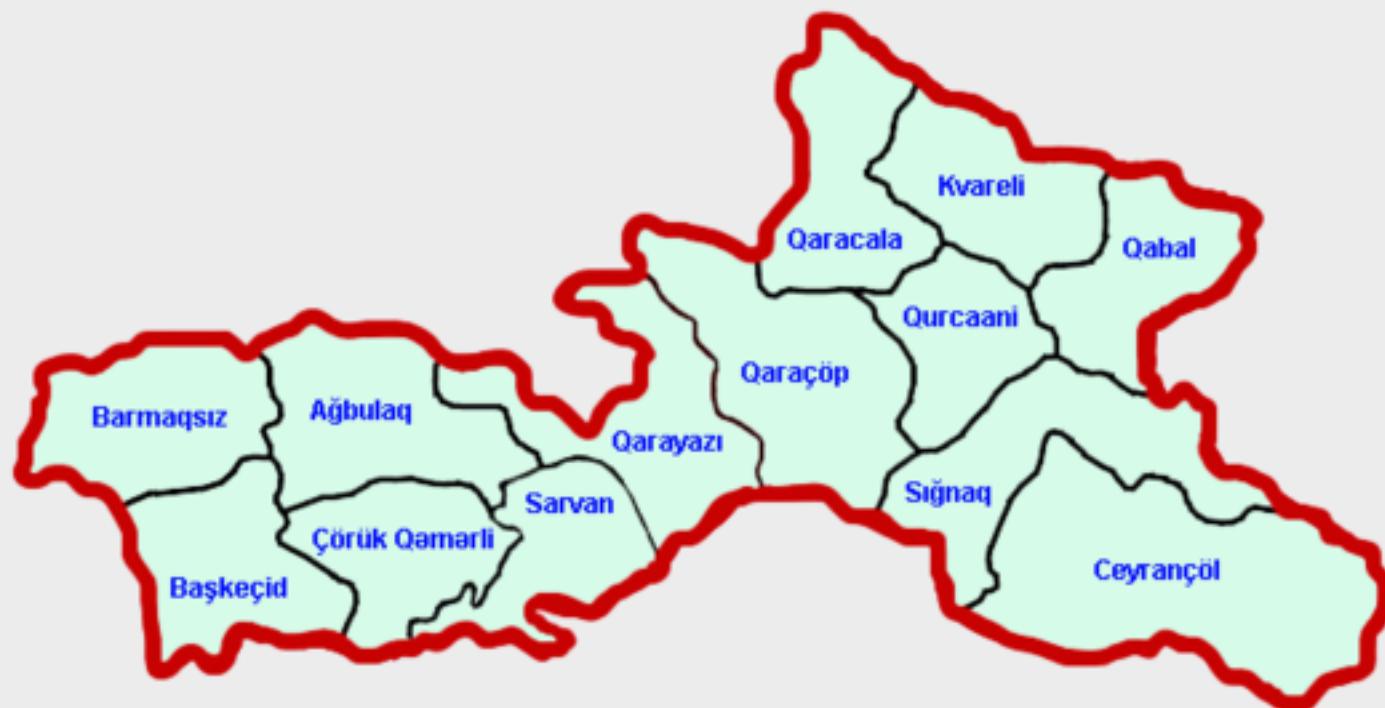
TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

TÜRKLER

BORÇALI

Created with

nitroPDF professional

download the free trial online at nitropdf.com/professional

Created with

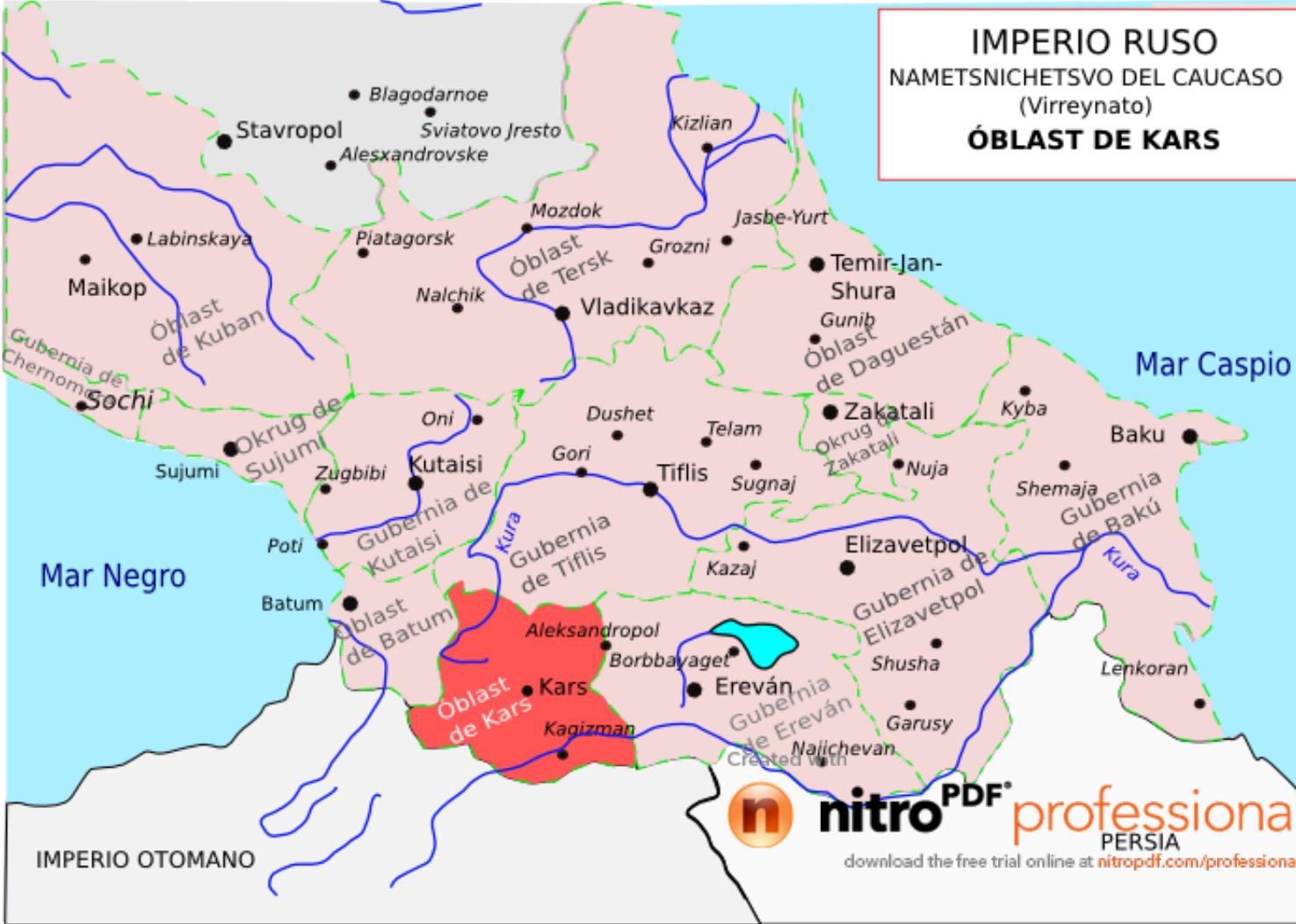

Nitro PDF professional

download the free trial online at nitropdf.com/professional

Karen A. 97

IMPERIO RUSO
NAMETSNICHTSVO DEL CAUCASO
(Virreynato)
ÓBLAST DE KARS

nitro^{PDF}
professional

PERSIA
download the free trial online at nitropdf.com/professional

Created with

©2009 Google

© 2010 Google
US Dept of State Geographer
© 2010 Europa Technologies
© 2010 Basarsoft

40°46'25.87" K

43°30'26.51" D

yükseklik

0 m Aragatz

Bakış irtifası 103.75 km